

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ PUL VƏSAİTLƏRİNİN UÇOTU VƏ
MALİYYƏ HESABATLARINDA ƏKS OLUNMASI PROSEDURLARININ
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Rüstəmli Mehriban Natiq qızı

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“___” _____ **2021-ci il**

**“İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ PUL VƏSAİTLƏRİNİN UÇOTU VƏ
MALİYYƏ HESABATLARINDA ƏKS OLUNMASI PROSEDURLARININ
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402 - Mühəsibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: İstehsal sferasında mühəsibat uçotu və audit

Qrup: 404

Magistrant:

Rüstəmli Mehriban Natiq qızı

_____ **imza**

Elmi Rəhbər:

i.ü.f.d. Əlizadə Namiq Zahid oğlu

_____ **imza**

Proqram Rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra Müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ - 2021

Elm andı

Mən, Rüstəmli Mehriban Natiq qızı and içirəm ki, “İstehsal müəssisələrində pul vəsaitlərinin uçotu və maliyyə hesabatlarında əks olunması prosedurlarının təkmilləşdirilməsi” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ PUL VƏSAİTLƏRİNİN UÇOTU VƏ MALİYYƏ HESABATLARINDA ƏKS OLUNMASI PROSEDURLARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: İqtisadiyyatın mahiyyətini və onda gedən prosesləri, cəmiyyətin həyatına və hər bir fərdi şəxsə təsirini anlamaq üçün pulu, onun xüsusiyyətlərini və funksiyalarını öyrənmək vacibdir. Bu, bir çox iqtisadi problemi analiz etməyə və həll yollarını tapmağa imkan verir. İstehsal müəssisələri üçün elmi tədqiqatların təşkili və yenidən qurulması üçün pul vəsaitlərinin uçotunun daha dərinədən mənimsənilməsinə və metodoloji əsaslarının öyrənilməsinə aktual hesab etmək olar.

Tədqiqatın məqsədi: Araşdırmanın əsas məqsədi müəssisədə maliyyə hesablarında beynəlxalq standartlara əsaslanan uçot qaydalarının qoyulması ilə tənzimlənmələrin həyata keçirilməsi, inkişaf etmiş ölkələrdə pul vəsaitlərinin istifadəsini öyrənmək və çatışmayan hissələri müəyyən edib hesabatların daha da təkmilləşdirilməsi üçün təkliflər verməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Müqayisəli təhlil, tətqiqat, dolaylı analiz və s. metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Maliyyə hesabatının beynəlxalq standartlara, mühasibat uçotuna və inkişaf etmiş müəssisələrdə tətbiqi formalarında mövcud olan elmi əsərlər təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat zamanı pul vəsaitləri uçotunun hər hansı bir istehsal müəssisəsində maliyyə hesablarında tətbiqi formasına dair məlumatlar limitlidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Bazar iqtisadiyyatı şəraitində pul, istehsal prosesinin bütün mərhələlərində və iqtisadi subyektlər arasında iqtisadi əlaqələrin böyüdülməsində pul vəsaitlərinin maliyyə hesablarında təkmilləşdirilməsi və düzgün uçot vasitəsi ilə aparılması hesab edilir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Aparılmış tədqiqat işindən istehsal müəssisələrində pul vəsaitləri uçotunun təşkili və maliyyə hesabatları üzrə tətbiqi beynəlxalq standartların tələblərinə əsasən hazırlanması və müəssisələrdə maliyyə hesabalarının təkmilləşdirilməsində bir çox müəssisə tərəfindən istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: pul vəsaitlərinin uçotu, maliyyə hesabatı, mühasibat uçotu

“IMPROVING PROCEDURES FOR CASH ACCOUNTING AND FINANCIAL STATEMENTS IN PRODUCTION ENTERPRISES”

SUMMARY

The actuality of the subject: To understand the nature of the economy and processes that take place in it, impact on the life of society and each individual, importance to study money, its characteristics, and functions. For the organization and reconstruction of scientific research for production enterprises, cash accounting and study of the methodological basis can be considered relevant.

Purpose and tasks of the research: The main purpose of the study is to regulate the financial statements of the enterprise by establishing accounting rules based on international standards, to study the use of cash in developed countries, and to identify gaps and make suggestions for further improvement of the reports.

Used research methods: Comparative analysis, research, indirect analysis, etc. were used.

The information base of the research: Organizes scientific works available in the forms of application of financial reporting to international standards, accounting, and in developed enterprises.

Restrictions of research: Information on the form of application of cash accounting in the financial accounts of production enterprise during the study is limited.

The novelty and practical results of investigation: Process and the expansion of economic relations between economic entities, it is considered the improvement of cash in the financial accounts and its proper accounting.

Scientific-practical significance of results: The research work can be used by the enterprise in the organization of cash accounting and its application in financial statements following the requirements of international standards and the improvement of financial statements in enterprises.

Keywords: cash accounting, financial reporting, accounting

İXTİSARLAR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AR	Azərbaycan Respublikası
AZN	Azərbaycan manatı
BMHS	Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartları
GAAP	Generally Accepted Accounting Principles
IFRS	International Financial Reporting Standards
MHBS	Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartları

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ PUL VƏSAİTLƏRİNİN VƏ UÇOT SİSTEMİNİN MAHIYYƏTİ, FUNKSIYASI VƏ TƏSNİFATI.....	13
1.1. İstehsal müəssisələrində pul vəsaitlərinin uçotunun tətbiqi və əsas prinsipləri..	13
1.2. İstehsal müəssisələrin idarə edilməsi sistemində pul vəsaitlərinin uçotunun rolu.....	19
1.3. Pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatının tərkibi, formaları və təhlili.....	26
II FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ PUL VƏSAİTLƏRİ UÇOTUNUN DÜZGÜN TƏŞKİLİNİN ƏHƏMİYYƏTİ.....	34
2.1. Müəssisələrdə kassa əməliyyatlarının uçotu və onların uçotu qarşısındakı vəzifələr.....	34
2.2. Müəssisənin bank hesablaşma əməliyyatları və onların xüsusiyyətləri.....	41
2.3. Hesablaşma hesabında pul vəsaitlərinin uçotu.....	51
III FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ PUL VƏSAİTLƏRİNİN MALİYYƏ HESABATLARINDA ƏKS OLUNMASI PROSEDURLARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ.....	57
3.1. Pul vəsaitlərinin uçotunda və Maliyyə hesabatında pul vəsaitlərinin və ekvivalentlərinin əks etdirilməsi metodikası.....	57
3.2. Pul vəsaitlərinin və ekvivalentlərinin uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	63
3.3. Pul vəsaitlərinin axını hesabatının tərtibi metodikası və onun təkmilləşdirilməsi.....	69
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	76
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	79
Cədvəllərin siyahısı.....	83
Qrafiklərin siyahısı.....	83

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Nağd pul vəsaitləri mövzusunun aktuallığı, bir təşkilatın kassasından (istər ticarət təşkilatı olsun, istərsə də kredit sektorundan) müəssisənin likvidlik səviyyəsini təşkil edən nağd pul axınının olması ilə ifadə edilir. Müəssisələrin uğursuz olmasında ən önəmli səbəblərdən biri nağd pul axınının düzgün qurulmamasından qaynaqlanır. Sürətlə dəyişən biznes sahəsində maliyyə hesablarını izləyərək xərcləri və gəlirləri davamlı analiz etmək lazımdır.

Müəssisənin əsas fəaliyyət göstəricilərindən biri nağd pul vəsaitlərini sayıldığına görə onun uçotunun aparılması və hesabatda əks olunma metodologiyasını öyrənmək çox vacibdir. Pul vəsaitləri uçotunun düzgün qurulmaması halları hətta müəssisənin iflasına gətirib çıxarda bilər. Belə ki, müəssisənin satışları və mənfəətlik baxımından yüksək olmasına baxmayaraq, dövriyyədə olan debitor borclarını məbləğinin artması və ya başqa sözlə desək, dövriyyədə olan nağd pul vəsaitlərinin miqdarının azalması müəssisənin kreditor borcları qarşısında zəif tərəflərini daha tez əks etdirə bilər. Bu da öz növbəsində müəssisənin iflası ilə nəticələnə bilər. Digər tərəfdən, müəssisənin hesabına satışlardan pul daha tez gələrsə həmin vəsaitləri investisiyaya yönləndirib müəssisəni daha da inkişaf etdirə bilər. Əgər dövriyyədə olan pul daha sürətlə dövr edib qayıtsa istehsalat müəssisələri xammal ehtiyatları alaraq daha çox istehsal edib mənfəəti daha da artırma bilərlər.

Bir çox analitiklər və auditorlar üçün artan tələbatın potensial maliyyə mənbələrinin genişləndirilməsindən irəli gəldiyini qeyd edə bilərik. Pul vəsaitləri qeydləri həmişə bir çox alim və iqtisadçıların diqqəti mərkəzində olmuşdur. Bunlardan, I. Abbasov, K. Driuri, B.Nikolz, Q. Abbasov, X.Anderson, S.Səbzəliyev, P.Bezrukix, U.Sokolov, A.Seremet, Dj.Leontieva, Q. Həsənli, M.İsmayılov, V.Kovalev, D.Boloşin, S. Müslümov, V. İsayev, H.Namazəliyev, C.Namazova və s. nümunə olaraq göstərilə bilər.

Problemin qoyuluşu və öyrənilməsi səviyyəsi: Əksər kiçik müəssisələr bir dəfə və ya daha çox vaxtlarda nağd pul vəsaitləri ilə bağlı problem ilə qarşılaşırlar.

Bir çox hazırlıq və düzgün strategiya ilə əksər pul axını problemlərinin qarşısı almaq mümkündür. Əksər kiçik müəssisələr aşağı dərəcədə pul ehtiyatına sahibdirlər. Bu vəziyyət, müəssisələri gözlənilməz hallar və fəvqəladə halların öhdəsindən gəlməyə hazırlıqsız olduğunu göstərir. Cari və proqnozlaşdırılan xərclər büdcəsinə sahib olmaq bu prosesə kömək edir. Ehtiyatın ölçüsünü təyin etmək üçün büdcədən istifadə edilməsi məsləhət görülür.

- Müəssisələrində pul vəsaitlərinin uçotunun tətbiqinin örgənilçəsi və əsas prinsiplərinin örgənilməsi;

- Müəssisələrin idarə edilməsində pul vəsaitlərinin uçotunun rolu və təhlilinin araşdırılması;

- Pul vəsaitləri hərəkətində tərkibi, formaları və təhlilinin örgənilməsi;

- Kassa əməliyyatlarının uçotu və qarşısında duran əsas vəsaitlərin tətbiqinin örgənilməsi;

- Bank hesablaşma əməliyyatları üzrə əməliyyatın tətbiqinin araşdırılması;

- Hesablaşma hesabında pul vəsaitləri üzrə uçotunun aparılması;

- Maliyyə hesablarında pul vəsaitlərinin və onun ekvivalentlərinin əks edilməsi prosesinin araşdırılması;

- Pul vəsaitlərinin və onun ekvivalentlərdə təkmilləşdirilməsi üçün istiqamətlərin araşdırılması;

- Pul vəsaitlərinin axını və maliyyə hesablarında tərtibi metodikasında onun təkmilləşdirilməsi yollarının araşdırılması;

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsasını Azərbaycanda mühasibat uçotunun və maliyyə hesablarının təşkilinin metodoloji əsasları göstərilməklə, müəssisənin maliyyə hesabları haqqında və pul vəsaitlərinin araşdırılması, onun daha da yaxşı idarə edilməsi və tətbiqi mexanizminin, həmçinin maliyyə hesablarının təşkilinə təsiri prinsiplərinə dair bir çox müasir izahatların verilməsi məsələləri vardır.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında müəssisələrdə pul vəsaitlərinin uçotu və təkmilləşdirilməsi qaydalarında bir çox kredit əməliyyatları, debitor əməliyyatları və digər uçot sənədləri müəyyən edilmişdir. Tədqiqatın aparılması üçün əsas məqsəd aşağıda qeyd olunan vəzifələr üzrə qoyulmuşdur:

- Nağd pul vəsaitlərini axınının səmərəli idarə olunmasında strateji inkişaf prosesinin müəssisənin maliyyə tarazlığını təsiri;

- Nağd pul vəsaitlərini axınının rəasional formalaşmasında şirkətin əməliyyat prosesinin ritminin artırmağı;

- Nağd pul vəsaitlərini axınının effektiv idarə edilməsi şirkətin borc kapitalına olan ehtiyacını azaltması;

- Nağd pul vəsaitlərini axınının idarə olunması bir müəssisə üçün yüksək kapital dövriyyəsinin təmin edilməsi;

- Nağd pul vəsaitlərinin effektiv idarə olunması şirkətin iflas riskinin azaltması.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Dövrümüzdə Azərbaycan və xarici alimlərin bir çox elmi əsərləri, nəşrləri, kitabları və s. maliyyə hesabatı və müəssisələrdə uçot siyasiti mövzusunda əks olunmuş vəsaitlər, Azərbaycan Respublikasının Qanunlarından biri olan “Mühasib uçotu haqqında” maddədə hər bir müəssisənin uçot siyasəsinin tətbiqinə dair bir çox dövlət qurumlarının keçirdiyi müzakirələr, dəyişikliklər, yeni təlimat və qərarlar nəticəsində mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarında tətbiq edilmişdir. Bu proseslərdən əlavə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübələrinə əsaslananaraq Beynəlxalq Standartlar əsasında pul vəsaitləri üzrə tətbiqinin təkmilləşdirilməsi üçün araşdırılma aparılmışdır. Bu tədqiqat, başqa ölkələrin istifadə etdiyi normativ-hüquqlar, pul vəsaitlərinə yanaşmaları, audit nəzarəti, ölkə tərəfindən tətbiq etdikləri qərarlar əsasında, tədqiqat mövzusu ilə üst-üstə düşən və ya bənzər olan istiqamətlər üzrə ümumi ədəbiyyat təşkil edilmişdir. Əlavə olaraq, müəssisələrdə pul vəsaitlərinin tətbiqində normativ-hüquqi sənədlərə, internetdən götürülən faydalı informasiyalara istinad olunmuşdur

Tədqiqat metodları: Tədqiqatın əsas metodikası beynəlxalq standartlar əsasında, xarici müəlliflərin yanaşmalarını və Azərbaycanın cari vəziyyətində pul vəsaitləri uçotunda tətbiqi prosesi əsasında tərtib edilmişdir. İqtisadçı alimlərin pul vəsaitləri ilə bağlı əsərləri, uçot siyasətinə aid edilən normativ-hüquqi sənədlərdən məlumatların götürülməsi, bir çox bu sahə ilə bağlı yanaşmalarını əks etdirdikləri materiallara istinad edilmiş və onların şərh qeyd edilmişdir. Tədqiqat zamanı müqayisəli təhlil, birbaşa və dolayı analiz metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiyanın informasiya bazasını müasir dövrümüzdə istifadə olunan mühasibat uçotu, maliyyə hesabatlarının hazırlanmasının tətbiq edildiyi nəşrlər, qanunlar dərc edilmişdir. Bunlara Vergilər Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin və Maliyyə Nazirliyinin müəssisənin uçot siyasətinə dair qəbul etdiyi qərar və təlimatlar, Maliyyə Nazirliyinin müəssisələrin pul siyasətində tətbiqinə əsaslanan qərar və təlimatlardan, normativ-hüquqi aktlardan, maliyyə hesabları üçün beynəlxalq standartların tətbiqindən, habelə pul vəsaitlərinin tətbiqi mövzusunda uyğun olan tədqiqat işləri təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat zamanı pul vəsaitlərinin təkmilləşdirilməsi üçün yerli faktiki məlumatların az olması və ya əlçatan olmaması, müəssisənin ən önəmli olan siyasəti ilə bağlı limitli məlumat bazası olması əsas məhdudiyyətlərdən hesab olunur. Bu formada tədqiqat işinin keyfiyyətinə mənfi təsirdən qurtulmaq üçün, maliyyə və mühasibat uçotu dərslikləri araşdırılmışdır. Bir çox elmi-tədqiqat işlərinin şərh olunması halında, həmçinin internetdən də faydalanmış və pul vəsaitləri ilə bağlı olan məlumatlardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Müəssisələrin pul vəsaitdən mühasibat uçotunda istifadəsi, maliyyə hesabatlarında tətbiqinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasını əhəmiyyəti böyükdür. Tədqiqat nəticəsində istehsal müəssisənin uçot siyasəti kreditlər üzrə əlavə xərclərin tərkibini və silinməsinə, borc öhdəlikləri

üzrə gəlirlərin hesablanması və bölüşdürülməsi üsulları, habelə borc vəsaitlərinin müvəqqəti olaraq yerləşdirilməsindən alınan gəlirlərin uçotu qaydası təsvirinin əhəmiyyətini, habelə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübələrinə əsaslanaraq maliyyə hesablarında plastik kartdan istifadənin yeni subhesab olaraq istifadəsini, təchizatçılar tərəfindən hesab-fakturaya daxil olan əlavə dəyər vergisi 521 nömrəli hesaba uçota alınması təklifləri verilmişdir.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Tədqiqat işində aparılan araşdırma nəticəsində, təkmilləşdirilməsi üçün və daha da müsbət yöndə istifadəsi üçün beynəlxalq standartlarının bir çox tövsiyələrindən, xarici müəssisələrin yanaşmalarına əsasən sənədləşdirmə, maliyyə hesablarının tərtibi və səmərəli istifadəsi araşdırılmışdır. Tədqiqatda müəssisələrin pul vəsaitlərindən istifadəsi methodlarından, təkmilləşdirilməsinə dair verilən bir çox müddəaların tədris prosesində və elmi-tədqiqat işləri üçün istifadə edilə bilər.

I FƏSİL: İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ PUL VƏSAİTLƏRİNİN VƏ UÇOT SİSTEMİNİN MAHIYYƏTİ, FUNKSİYASI VƏ TƏSNİFATI

1.1. İstehsal müəssisələrində pul vəsaitlərinin uçotunun tətbiqi və əsas prinsipləri

Pul vəsaitlərinin hərəkəti, bir müəssisəyə və ya xaricə köçürülmüş pul vəsaitləri və onun ekvivalentlərinin xalis məbləğidir. Alınan pullar daxilolmalar və xərclənən pul axınları da bu pul hərəkətinin əsas göstəricilərindən sayılır . Əsas səviyyədə bir şirkətin səhmdarları üçün dəyər yaratma qabiliyyəti müsbət pul axını yaratmaq və ya daha dəqiq desək, uzunmüddətli sərbəst nağd pul axını artırma qabiliyyəti ilə müəyyən edilir. Pul vəsaitlərinin hərəkəti əksər hallarda əməliyyatlardan, investisiyalardan və maliyyə əməliyyatlarından yaranan pul vəsaitlərinin hərəkəti olaraq təsnif edilən müəssisə daxilində və xaricində pul axınına aiddir və şirkətin əsas fəaliyyətindən irəli gələn bütün pul vəsaitlərini əhatə edir.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti investisiyaları bütün kapital aktivləri alışlarını və digər işgüzar müəssisələrə yatırımları əhatə edir. Həmçinin, pul hərəkətinin maliyyələşdirilməsinə borc və kapital buraxılışından əldə edilən bütün gəlirlər və şirkət tərəfindən ödənişlər daxildir. Analitiklər tərəfindən şirkətin gəlirliliyini qiymətləndirmək üçün geniş istifadə olunan sərbəst pul vəsaitlərinin hərəkəti şirkətin xərclərindən sonra yaranan pulunu təmsil edir.

Nağd pul axını, yəni pul vəsaitinin hərəkəti, şirkətin pul vəziyyətində iki xüsusi dövr arasında meydana gələn dəyişikliklərdir. Şirkət xidmət göstərdiyi ərazilərdə nağd pulu necə təqdim etdiyi və təqdim olunan nağd pulla nələr edildiyi barədə hesabatlar hazırlayır. Bu hesabatlar sayəsində şirkətlər göstərilən müddətin əvvəlində və sonunda nə qədər pula sahib olduqlarını və maliyyə vəziyyətində dəyişikliyi görə bilirlər.

Müəssisələrin sabitliyə nail olması və nağd pul axınını müsbət artırması üçün bəzi hərəkət və tədbirlərin görülməsi lazımdır. Mütəmadi inventar sayılması və müəyyən vaxtlarda gələcək ödəniş hesablamaları kimi hesabatlar qeyri-adi

vəziyyətlər istisna olmaqla müəssisənin gələcək pul vəsaitlərinin axını qismən hesablaşmağa imkan verir. Hər ayın əvvəlində hazırlanan bir nağd planla, pul vəsaitlərinin mədaxil və məxaric olunmasında sabitliyə nail olmaq olar.

Dünya maliyyə bazarındakı vəziyyət yeni iqtisadi münasibətlərin inkişafı və formalaşması şərtlərini əvvəlcədən müəyyənləşdirir. Müasir makroiqtisadi qeyri-sabitlik şəraitində müəssisələr tərəfindən maliyyə sabitliyinin və sabit maliyyə vəziyyətinin qorunması ön plana çıxır. Aktivlərin vəziyyəti və səmərəli istifadəsi birbaşa müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinin son nəticələrini təsir edir. Bazar münasibətlərinin formalaşması mövcud əmtəələrin bütün növlərindən ən səmərəli istifadə edənlərin qalib gələ biləcəyi müxtəlif əmtəə istehsalçıları arasında rəqabət mübarizəsini nəzərdə tutur.

Nağd pul müəssisənin ən vacib maliyyə aktivlərindən biridir. Vəsaitlərdən düzgün şəkildə istifadə etmək təşkilat üçün əlavə gəlir yarada bilər. Bu müvəqqəti sərbəst vəsaitlərin mənfəət üçün səmərəli yatırılması barədə analiz olunması lazım olduğu anlamına gəlir. Pul dövriyyəsi istehsal, bölüşdürmə, istehlak prosesinin iştirakçıları arasındakı əlaqəni əks etdirir və bu səbəbdən müəssisənin istehsal və təsərrüfat fəaliyyətinin gedişinə və nəticələrinə özünəməxsus təsir edir.

Müəssisə fəaliyyətini həyata keçirmək üçün bir hissəsi kassada nağd pul şəklində, bir hissəsi isə bankdakı cari və xüsusi hesablarda olan vəsaitə ehtiyac duyur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində pul, təkrar istehsal prosesinin bütün mərhələlərində iqtisadi subyektlər arasında iqtisadi əlaqələrin reallaşdırılması vasitəsidir. İctimai əmək bölgüsü nə qədər yüksəkdirsə, kredit-pul münasibətlərinin inkişaf səviyyəsi və bütövlükdə iqtisadiyyata təsir dərəcəsi bir o qədər yüksəkdir.

Pul vəsaitlərinin uçotu şirkətin pul dövriyyəsinin düzgün təşkili, ödəmə qabiliyyətinin və likvidliyinin hesablanması üçün vacibdir. Mühasibatdakı pul nağd kapitalın əsas kateqoriyasıdır. Onların çoxaldılması, düzgün istifadəsi, təhlükəsizliyə nəzarət mühasibat uçotunun ən vacib vəzifələridir. Məqsəd müəssisədəki pul vəsaitlərinin uçotunun təşkilini öyrənmək, pul vəsaitlərinin

hərəkətini təhlil etmək və nağd idarəetməni təkmilləşdirmək yollarını inkişaf etdirməkdir.

Pul vəsaiti (nağd və ya nağdsız) dövriyyə ilə təmsil olunan müəssisə fondlarının cəmidir (КОВАЛЕВ В., 2013: с.928). Beləliklə, pul dəyərin ifadə formasıdır.

Bir müəssisənin pul axını uçotunda fəaliyyətinin üç müstəqil sahəyə bölünməsi Azərbaycan praktikasında çox vacibdir. Çünki müsbət (yəni sıfırdan yüksək) məcmu axın əsas fəaliyyətlərdən mənfə pul axınını digər yönümlü pul axınları (investisiya və maliyyə) ilə aradan qaldırmaq və ya kompensasiya etməklə əldə edilə bilər. Bunlara nümunə kimi aktivlərin satışından (investisiya fəaliyyətləri) və ya bank kreditlərinin cəlb edilməsindən (maliyyə fəaliyyəti) axınları müsal göstərmək olar. Bu vəziyyətdə məcmu axın dəyəri müəssisənin real zərər nisbətində təsirini azaldır.

Müəssisədəki pul vəsaitlərinin uçotu qanunvericilik və mövcud mühasibat uçotu siyasətləri ilə tənzimlənir.

Beləliklə, müəssisələrdə pul vəsaitlərinin uçotunun keyfiyyəti və etibarlılığının meyarı, mühasibat uçotunun hüquqi bazasına uyğunluq, Azərbaycan Respublikasında mühasibat prosesinin vergi tənzimlənməsi, mövcud qanunvericiliyin bütün norma və müddəalarına riayət etmək düzgün işləmə və bazar mövqelərinə uyğun olmağın qarantıdır. Qəbul edilmiş uçot siyasəti, hər bir konkret müəssisədə pul fondlarının uçotunun fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə və seçilmiş mühasibat və vergi uçotu metodlarına uyğun olaraq uçotun xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir. Hesabat dövrü üçün bir müəssisənin nağd pul axınının uçotu, eləcə də gələcək üçün nağd pul axınının planlaşdırılması mühasibat və analitik işin ən vacib sahəsidir. Müəssisədəki real pul axınının aşkarlanması, daxilolmaların və ödənişlərin sinxronizasiyasını qiymətləndirmək, həmçinin əldə edilmiş maliyyə nəticəsinin dəyərini fondların vəziyyəti ilə əlaqələndirmək üçün doğru istiqamətləri seçmək və təhlil etmək lazımdır.

Müəssisələrin qarşılıqlı əlaqəsi banklar vasitəsi ilə nağdsız formada həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasında mövcud qaydalara əsasən mülkiyyət

formasından asılı olmadan bütün dövlət, səhmdar, kooperativ, kollektiv, xüsusi mülkiyyətli, ictimai, birgə və digər müəssisə, müəssisə və idarələrdən pullarını bank ofislərində saxlamaları tələb olunur (www.maliyye.gov.az - Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi).

Müəssisələr cari ödəmələr və əmək haqqlarının ödənilməsi üçün kassalarında nağd pul vəsaitlərini şirkətə məxsus özəl kassada saxlayır. Müəssisələr nağd pul qalıqlarını təsdiq olunmuş limit daxilində kassalarında saxlaya və bu pulu norma daxilində xərcləyə bilirlər. Kassa, valyuta və hesablaşma hesabları Azərbaycan və xarici valyutada uçota alınır. Xarici valyutada olan nağd pul vəsaitləri Mərkəzi Bank tərəfindən nağd ödəniş sənədlərinin qeydiyyat tarixində xarici valyutalar üçün müəyyən edilmiş məzənnə ilə milli manatla qeydə alınır. Mühasibat hesabatının tərtib edildiyi tarixdə valyuta əməliyyatlarında olan məzənnə fərqi maliyyə nəticəsi ilə əlaqədardır (www.cbar.az - Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı).

Müəssisənin nağd pul idarəetməsinin ən vacib və çətin mərhələlərindən biri onların optimallaşdırılmasıdır. Vəsaitlərin optimallaşdırılması, təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin şərtləri və xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, bir müəssisədə ən yaxşı təşkilat formalarının seçilməsidir. Optimizasiyanın əsas məqsədləri bunlardır:

- vəsait məbləğinin qalığının təmin edilməsi;
- vaxtında fondların formalaşması ilə sinxronizasiyanın təmin edilməsi;
- şirkətin xalis pul axınının böyüməsini təmin etmək.

Optimizasiyanın əsas obyektləri müsbət pul axını, mənfi pul axını, pul vəsaitlərinin qalığı və xalis pul axınıdır. Müəssisədəki pul vəsaitlərin və onların ekvivalentləri mövcudluğu və hərəkəti üçün aşağıdakı hesablar istifadə olunur:

- 221 nömrəli hesab «Kassa»
- 222 nömrəli hesab «Yolda olan köçürmələr»
- 223 nömrəli hesab «Bank hesablaşma hesabları»
- 224 nömrəli hesab «Tələbə əsasən açılan bank hesabları»
- 225 nömrəli hesab «Pul vəsaitlərinin ekvivalentləri»

Yuxarıda göstərilən hesablarda müəssisənin kassasında saxlanılan milli və xarici valyutadakı nağd pulun, qiymətli kağızların, ödəmə və pul sənədlərinin, xarici bank hesablarında və ölkədəki digər hesabların olması və hərəkəti qeyd olunur.

Xarici valyutadakı nağd pullar və onlarla respublika ərazisində aparılan əməliyyatların hər biri Mərkəzi Bankın həmin dövrdə qüvvədə olan məzənnəsi üzərində manatla əks olunur. Nağd pul hər dəfə məzənnə dəyişdikdə yenidən qiymətləndirilir. AR ərazisindəki xarici investisiyalı müəssisələrin xarici valyutada nizamnamə kapitalına töhfə verdiyi paylar da həmçinin Mərkəzi Bankın manat məzənnəsi üzərində hesablanır. Nağdsız hesablaşmaların aparılmasının əsas forması ödəniş tapşırıqları ilə hesablaşmalardır.

Dövlət və pul axını haqqında məlumatlar müəssisənin maliyyə hesabatlarında əks olunur. Balans hesabat dövrünün əvvəlində və sonundakı nağd pul qalıqları haqqında məlumatları ehtiva edir. Nağd pul hərəkəti hesabatı cari, maliyyə və investisiya fəaliyyətlərindəki pul axını haqqında məlumatları əks etdirir (İsmayilov İ.N., 2017).

İqtisadi əlaqələrin qurulmasının əsasını müştərinin satıcıya pulunu ödəməyə yönəlmiş əməliyyat təşkil edir. Müasir şəraitdə qabaqcadan ödəmə daxili hesablaşmanın ən geniş yayılmış formasıdır və xarici yerləşdirmənin ən əlverişli forması akkreditivdir. Ödəmə tapşırığı, ödəyicinin həmin və ya digər bankdakı hesaba xidmət göstərən şirkətin bankdakı cari hesabına müəyyən bir məbləğ köçürməsi barədə əmrdir. Nağd pul və onun ekvivalentləri üçün ödəmə tapşırıqları alıcı ilə satıcı arasında malların satılması, işlər görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi və digər əməliyyatlar, həmçinin müəyyən müqavilənin şərtlərinə uyğun olaraq həyata keçirilən digər ödənişlər üçün hesablaşmalarda baş tutur. Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan mövcud qanunvericiliyinə uyğun olaraq, qeyri-kommersiya və kommersiya təşkilatlarının ümumi xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq fərqli mülkiyyət hüququna malik olmasına baxmayaraq, iqtisadiyyat birlikləri, iqtisadi cəmiyyətlər, istehsal kooperativi, səhmdar cəmiyyəti, vahid (unitar)

müəssisələr və digər mülkiyyət formalı təşkilatlar və müəssisələr sahib olduqları pul vəsaitlərini bank hesablaşma hesablarında saxlamalıdır.

Müəssisələr əsas fəaliyyətini davam etdirərkən prosesin davamlılığının pozulmaması üçün bəzi təcili ehtiyacları ödəmək üçün nağd pullarını qeydiyyatdan keçmiş kassalarında saxlaya bilərlər. Kassadakı pul müəyyən edilmiş limiti keçməmək şərti ilə saxlanılır.

Kassa limiti ölkəmizdə 2006-cı il 3 Mart tarixində "Respublikada pul dövriyyəsinə sabitləşdirmək tədbirləri haqqında" qanunu ilə müəyyən edilmişdir.

03 Mart 2006-cı il tarixindən başlayaraq bu Qərar qüvvədədir və kassa limitində heç bir məhdudiyyət yoxdur.

Hər müəssisə, öz daxili uçot siyasətinə əsaslanarsa kassa limiti ilə bağlı məhdudiyyətlər qoya bilər, kassa limiti müəssisə və ona xidmət göstərən bankla arasında bağlanan müqavilədən asılı olması mümkündür. Müəssisələrə kredit verən müəssisəyə bank kassa limitləri ilə bağlı öz şərtlərini qoya bilər.

İqtisadiyyatın dinamik inkişafını ölkəmizdə təmin etmək, onun bütün elementlərini bir-biri ilə ahəngdə daha yüksək səviyyəyə çatdırmaq, həmçinin digər bütün iqtisadi amillər, pul vəsaitlərindən və onların ekvivalentlərindən düzgün istifadə etmək və hesablaşmaların səmərəli təşkili çox vacibdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, pul vəsaitlərinin hesablaşma əməliyyatlarının səmərəliliyi, mühasibat uçotunun digər sahələrinin düzgün təşkilinin səviyyəsindən də asılıdır. Bu zaman, belə demək olar ki, müəssisə və qurumlar mühasibat uçotunun mövcud qaydalarına, müəyyən olunmuş prinsiplərinə və normativ hüquqi sənədlərə əməl və istinad etməlidirlər.

Kommersiya təşkilatları banklarda pul vəsaitlərini yığa və cari hesablarında saxlayaraq, böyük miqyaslı nağdsız ödənişlər etmələrinə imkan verə bilər ki, bu da hesablaşmalar və pul vəsaitlərin istifadəsi üzərində nəzarəti gücləndirir. Bu baxımdan nağdsız dövriyyə aparılması əməliyyatlarının rolu çox böyükdür. Bu vəziyyətdə dövriyyədəki nağdsız pul dövriyyənin payının davamlı artması dövriyyə

üçün tələb olunan nağd pulun miqdarı azalır. Nağdsız ödənişlər coğrafiyası nə qədər genişlənsə və ya tətbiq olunsay, nağd pula olan tələb də o qədər az olur. Nağdsız ödənişlərin genişlənməsi iqtisadiyyatı borclandırmaq üçün tələb olunan mənbələri artırır, böyük həcmdə vəsait dövriyyəsi təmin edərək iqtisadiyyatın iqtisadi cəhətdən güclənməsi üçün şərait yaradır. Pul vəsaitləri və ekvivalentlərinin hesablaşma əməliyyatları üzrə uçotunda məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasını və intensiv iqtisadi böyüməni sürətləndirərək müxtəlif yollarla istehsalın iqtisadi səmərəliliyinə təsir göstərir. Bundan əlavə, iqtisadi kateqoriyaların hər birindən fərqli olaraq, bütün istehsal və dövriyyə proseslərində birbaşa iştirak edir və bu baxımdan milli iqtisadiyyatın dinamik inkişafında daha böyük rol oynayır. Kommersiya təşkilatlarında nağd və nağdsız klirinq əməliyyatlarında mühasibat uçotunun səmərəli təşkilində çox vacibdir. Müasir bazar iqtisadiyyatının inkişafı kontekstində elm və texnikanın nailiyyətlərindən istifadə etmək, təşkilati formaları təkmilləşdirmək və istehsalı intensivləşdirməklə ayrı-ayrı məhsulların maya dəyərini azaltmaq və istehsalın rentabelliğini artırmaq mümkündür.

Qeyd etmək vacibdir ki, pul vəsaitlərinin və onların ekvivalenti üzrə ödənişlərin səmərəliliyinin artırılmasında vacib olanlardan biri də hesablaşma əməliyyatlarının aparılmasında düzgünlüyün, ədalətin, qanunauyğunluğun və nəzarətin effektiv təşkil olunmasıdır. Buna səbəbdən, düzgün bir nəzarət təşkilatı, kommersiya təşkilatlarının maliyyə sabitliyinin yaxşılaşdırılmasına müsbət rol oynayır.

1.2. İstehsal müəssisələrin idarə edilməsi sistemində pul vəsaitlərinin uçotunun rolu

Biznesin bütün sahələrində maliyyə nəzarəti bir işin böyüməsində ən vacib amillərdən biridir. Yaxşı tənzimlənmiş nağd pul axını olan müəssisələr düzgün investisiyalara daha tez çatır və investisiya edə bilirlər. Bu vəziyyətdə, düzgün uçotun qurulması biznesin daha sürətli böyüməsinə kömək edir.

Müəssisələrin fəaliyyətini, rəqabət gücünü, inkişaf meyllərini ölçən ən vacib amillərdən biri dövriyyədə olan pul vəsaitlərinin məcmusudur. Satışlardan gələn, investisiya kimi cəlb olunan pul vəsaitləri, maliyyə fəaliyyətindən daxilolmalar və şirkətin xərcləri qurum haqqında ilkin fikir formalaşdırmağa kömək edir. Maliyyə və investisiya yönümlü mədaxil və məxariclər bir qayda olaraq bütün qurumlarda ümumi dövriyyənin böyük qismini təşkil etmir. Lakin hər bir müəssisənin fəaliyyət göstərməyi üçün ən vacib şərtlərdən biri satış və eyni zamanda nağd pul dövriyyəsinin yüksək olmasıdır.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti müəssisənin inkişaf perspektivini ölçən ən vacib amillərdən biridir. Yeni qurulan şirkətlərdə iş başlayarkən, görülən işləri idarə edərkən və iş həcmi genişləndirəndə nağd pul vəsaitlərinə geniş ehtiyac duyulur. Bu səbəbdən bir çox kiçik və orta müəssisələrdə nağd pulun idarə edilməsi və işin davamlılığı ilə bağlı problemlər yaranır.

Yanlış nağd pul analizi və ya nağd pulun kəsilməsi gündəlik əməliyyatlara və şirkətlərin marka gücünə mənfi təsir göstərə bilər. Bu da öz növbəsində şirkətin bazar reputasiyasının düşməsinə, inamın azalmasına, yönəldilən investisiyaların miqdarında mənfi təsire səbəb olur. Nağd pul axınına təsir edən bütün maddələrdə düzgün metodların seçilməsi, iş yerlərinin əsas məqsədi olan davamlılığı təmin edir və beləliklə dəyər artımı, işçilərə və cəmiyyətə xidmət, ölkəyə töhfə kimi əsas hədəflərə nail olunur.

Müəssisə, mal və ya xidmətləri qazanc üçün satan bir təşkilat və ya qurumdur. Bu tərifin vacib hissəsi ondan ibarətdir ki, bir müəssisə qazanc əldə etmək üçün fəaliyyət göstərir. Öz məqsədlərinə çatmaqda bütün müəssisələr uğurlu ola bilmirlər, lakin hər birinin əsas məqsədi mənfəət əldə etməkdir. Qeyri-kommersiya təşkilatları bunlara istisnadır. Qeyri-kommersiya təşkilatlarının məqsədi icma, yerli, dövlət, milli və ya hətta global səviyyədə başqalarının həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaqdır. Bu təşkilatlar fəaliyyətlərini özəl və ya maddi qazanclara deyil, ictimai maraqların inkişafına həsr edirlər. İstisna halları nəzərə almasaq deyə bilərik ki, hər hansı bir

biznes qurumunun əsas məqsədi mənfəət əldə etməkdir. Mənfəətin biznesin ömrünə təsiri danılmaz faktdır və o iş fəaliyyətinin böyüməsi və genişlənməsi üçün lazımdır. Mənfəəti əsasən formalaşdıran amil şirkətin dövr ərzində etdiyi satışlardır.

Satışlar və nağd pul ehtiyatları arasında bağlantını təmin edən, körpü rolunu oynayan hesab “Debitor borclar”dır. Müəssisə üçün nağd pulun və satışın vacibliyi gələcək fəaliyyətdə nə qədər önəmlidirsə debitor borclara nəzarət, pulun dövretmə tsiklinin qısaltılması da bir o qədər önəmlidir.

Ticarət mühitinin rəqabət xarakteri, firmalardan strategiyalarını düzəltmələrini və böyüməyə imkan vermək üçün maliyyə siyasətlərini tətbiq etmələrini tələb edir. Əksər firmalarda debitor borcları aktivə qoyulmuş böyük maliyyə mənbələrini təmsil edir və əhəmiyyətli həcmdə əməliyyat və qərar qəbulunda rol oynayır. Debitor borcları hesabı ilə firmanın gəlirliliyi arasındakı əlaqəni araşdırmaq üçün qısamüddətli təsirlər yoxlanılır. Debitor borcları ilə gəlirlilik, ümumi aktivin gəliri və əməliyyat mənfəəti marjası ilə əlaqəli nisbətlər mövcuddur. Bu nisbətlər debitor borcların firmanın gəlirliliyinə və pul vəsaitlərinin axınına təsirinin böhran dövründə dəyişdiyini göstərir (Berry B.A., Jarvis J.R., 2006).

Pul vəsaitlərinin vacibliyi müəssisənin fəaliyyətində mühim yer tutur. Mənfəətli müəssisələr belə kreditor borclarını ödəyə bilmədikdə, başqa sözlə desək, nağd pul vəsaitlərinə və onların ekvivalentlərinə malik olmadığı təqdirdə iflasa uğraması ehtimalı çox böyükdür. Buna görə də, belə ümumiləşdirmək olar ki, müəssisənin mənfəətliliyinin yüksək olması onun nağd pul vəsaitlərinə sahib olması demək deyil. Beləliklə, debitor borclarının gecikməsinin şirkətlərin iqtisadi fəaliyyətinə təsirini böyükdür. Ödəmə gecikmələrindən kiçik şirkətlər xüsusilə təsirlənir. İri şirkətlərin vəziyyətində ən əhəmiyyətli investisiyalardakı mənfəət təsirdir. Əlavə olaraq, ödəmə gecikmələri kiçik şirkətləri yalnız investisiyaları deyil, həm də məşğulluğu azaltmağa məcbur edərək yeni məhsulların çıxarılması imkanlarını əngəlləyərək böyümə potensialını azaldır. Vaxtı keçmiş debitor borcları ilə bağlı problemlər xüsusi diqqət mərkəzində olmalıdır, çünki onlar müəssisələrin

bazar qərarlarına təsir göstərməklə yanaşı, həm də müxtəlif növ müəssisələr arasında fərqli şəkildə yayılmaqla bazar strukturuna təsir göstərə bilər.

Ticarət kreditinin bazar mübadiləsini asanlaşdıran bir vasitə kimi çoxsaylı üstünlükləri olmasına baxmayaraq, müntəzəm ticarət kreditinin gecikmiş bir ödəmə halına keçməsi müəssisə üçün arzuolunmaz haldır (Burkart B.M, 2004: p.569-590). Debitor borclar ilə əlaqədar problemlərin böyüməsində ən kritik hal isə, vaxtı keçmiş ödənişlərin yığılması və iflasa səbəb ola bilməsi nəticəsidir (Bojnec B.S, 2002: p.277-297). Əlavə olaraq borcların gecikməsi investisiya davranışına, pul vəsaitlərinin uçotuna, məşğulluq siyasətinə, qiymət qərarlarına və istehsalatdakı yeniliyin tətbiqindəki inkişafa təsir edir. Beləliklə, vaxtı keçmiş debitor borc məsələləri xüsusi diqqət mərkəzində olmalıdır. Çünki onlar nəinki müəssisələrin bazar qərarlarına təsir göstərə bilər, həm də müxtəlif növ müəssisələr arasında fərqli şəkildə yayılmaqla bazar quruluşuna təsir göstərə bilər ki, bu da şirkətlərin optimal strukturunun saxlanmamasına səbəb ola bilər.

Ümumiyyətlə, fəaliyyətin davamlı və rəqabətə dözümlü olması üçün nağd pulun müəssisəyə axınının davamlılığı təmin edilməlidir və axının kəsilməsinə qarşı vaxtında, düzgün tədbirlər görülməlidir. Pul vəsaitlərinin axınının təmin edilməsi ilkin növbədə satışların stabilliyinin qorunub saxlanmasından, ikinci növbədə debitor borclara nəzarətdən ibarətdir.

Bəzi istisna hallar xaricində, müəssisələr üçün nağd pulun daxil olması və çıxması arasında bir tarazlığın qorunması və ən yaxşı nağd səviyyəyə sahib olması vacibdir. Yaxşı bir pul axını əldə edilə bilərsə, əməliyyat fəaliyyətləri üçün istifadə olunan mənbələr düzgün idarə olunar və gələcək üçün baş verə biləcək problemlər daha tez və rahat öz həllini tapar. Nağd pul axınının təfərrüatlı təhlilini edən şirkətlər rəqibləri ilə müqayisədə üstünlük qazanacağı açıqdır.

Müəssisələrdə pul vəsaitlərinin hərəkətinin sistemtik uçotu və nəzarəti cari və gələcək dövrlərdə onların sabitliyini və ödəmə qabiliyyətini təmin etməyə kömək edir. Bu göstəricilərin mütləq dəyəri və il ərzində dəyişmə dinamikası müəssisənin

səmərəliliyini xarakterizə edir. Bununla birlikdə, müəssisədə müxtəlif fəaliyyətlərdən gələn pul vəsaitlərinin hərəkəti və onların düzgün bölüşdürülməsinə birinci dərəcəli əhəmiyyət verilir.

İqtisadi kateqoriya kimi pul vəsaitlərinin rolu və mahiyyəti onların aşağıdakı funksiyalarında özünü göstərir:

1. Dövriyyə və ödəmə vasitələri, ümumi mübadilə vasitəsi. Əmtəə dövriyyəsinə bir əmtəənin satılması, pula çevrilməsi və pulun əmtəəyə çevrilməsi daxildir. Bu funksiyada yalnız real pullar deyil, onların əvəzediciləri - kağız və kredit də işləyə bilər. Qeyd etmək olar ki, ticarət dövriyyəsinə xidmət edən pul kütləsinin hamısı tədavül vasitəsi kimi fəaliyyət göstərmir. Bu vəzifədə yalnız nağd pul işləyir. Nağdsız pul, ödəmə vasitəsinin funksiyası ilə xarakterizə olunur.

2. Dəyər ölçüsü. Universal ekvivalent olaraq pul bütün əmtəələrin dəyərini ölçür. Lakin malları müqayisə edən pul deyil, malların istehsalına sərf olunan ictimai zəruri əmək onların qiymətləndirilməsinə şərait yaradır. Malın pulla ifadə olunan dəyərinə qiymət deyilir. Qiymət istehsal və satış üçün sosial cəhətdən zəruri olan əmək xərcləri ilə müəyyən edilir. Bütün malların qiymətlərini müqayisə etmək üçün dövlət tərəfindən pul vahidi olaraq götürülən pul metalının sabit çəkisi miqdarı kimi təyin olunan qiymət şkalasından istifadə olunurdu. Kağız pul şəklinin yayılması ilə qiymətlərin miqyası əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdi və hazırda ölkədə qəbul edilmiş pul vahidi təmsil olunur.

3. Xəzinələrin toplanması və formalaşdırılması vasitəsidir. Pul ən azı müəyyən bir müddətə dəyərini qorumaq qabiliyyətinə sahib olmalı və real olmalıdır.

4. Dövlətlərarası dövriyyə, ticarət, kreditləşmə prosesində iştirak edən dünya pulları dünya iqtisadiyyatına xidmət funksiyasını yerinə yetirir. Müəyyən bir müddət üçün müəyyən bir ölkənin ödəmələri digər ölkələrdən gələn nağd daxilolmaları üstələyirsə, bu pul vəsaitlərinin axınında mənfi saldo yarandığını göstərir. Ödəmələr daxilolmalardan az olması pul vəsaitlərinin axınında müsbət saldo olduğuna işarədir. Dünya pulları, ölkələr arasında mal və xidmət mübadiləsi

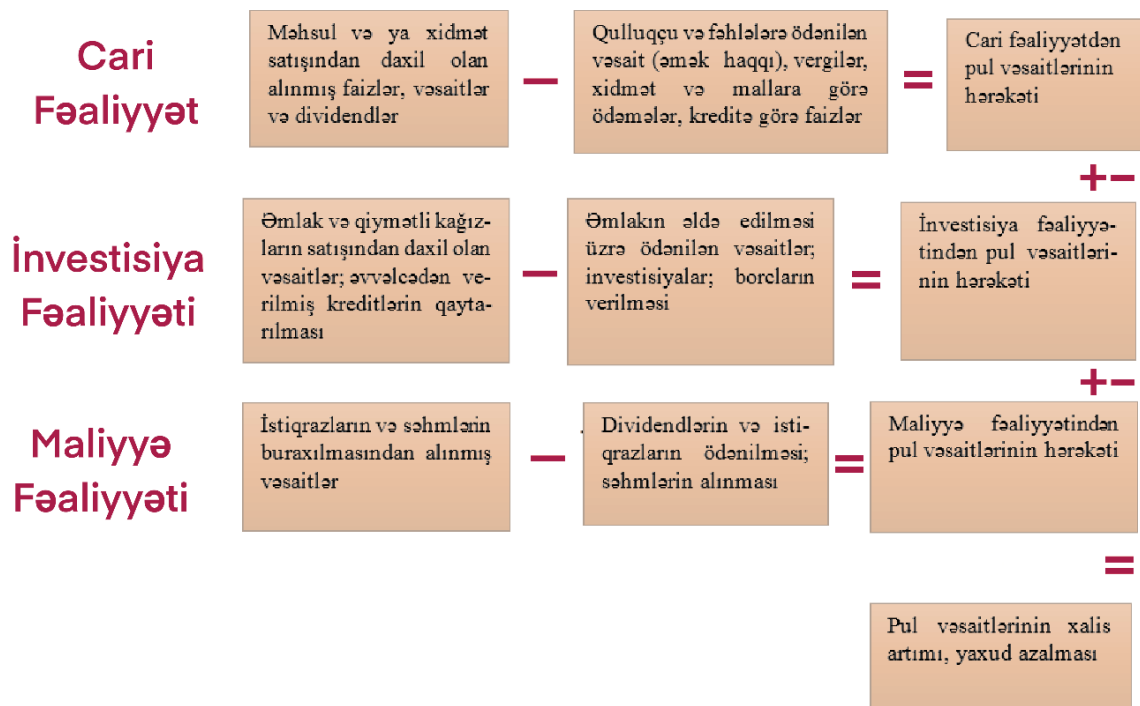
tarazlığı pozulduqda, eyni zamanda kredit verərəkən beynəlxalq vasitə rolunu oynayır.

Bu funksiyaların pulla yerinə yetirilməsi pul kütləsinin milli, beynəlxalq pul dövriyyəsində və yığılma sahəsində fəaliyyət göstərə bilməsi deməkdir. Pulun dəyər ölçüsü funksiyası bu funksiyaların hər birində mövcuddur.

Nağd pul axını idarəsi, uzunmüddətli və cari aktivlərin, kapitalın və borc kapitalının idarə olunması da daxil olmaqla müəssisənin əsas sahələrini əhatə edir (Бланк Б.И., 2011: с.79).

İstehsal müəssisələrinin idarə edilməsi sistemində pul vəsaitlərinin uçotunun rolu pul vəsaitləri haqqında hesabat hazırlanarkən ortaya çıxır. Müasir dövrdə pulların hərəkəti haqqında hesabatın elementlərinin ümumi sxemi aşağıdakı kimi verilə bilər:

Qrafik 1: Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın tərkib elementləri

Mənbə: İsmayılov N.M., (2017). “Maliyyə hesabatının tərkibi.Maliyyə hesabatı sistemlərinin təsnifatı problemləri”.

Pul vəsaitləri və ekvivalentləri üzrə əməliyyatların uçotunun təşkili mühasibatlığın önündə bir neçə vacib vəzifələr qoyur:

- Mövcud qaydalara uyğun olaraq nağd və nağdsız əməliyyatlarının sənədləşdirilməsinin təşkili;

- Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına və Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartlarına əsasən iş fəaliyyətinin aparılması müddətində ödənişlərin tam və düzgün aparılması;

- Pul vəsaitləri üzərində qanunvericiliyə uyğun olaraq nağd pulun istifadəsini müəyyən edilmiş qaydalar çərçivəsində təmin etmək;

- Müəssisənin bank hesabından kassaya nağd şəkildə daxilolmalar zamanı vəsaitlərin seyfdə saxlanması qaydalarına əməl edilməsi;

- Alınan material ehtiyatları, görülən iş və xammal, göstərilən xidmətlər üçün vaxtında ödənişlərin təmin olunması;

- Nağd və nağdsız əməliyyatların uçotunda şəffaflığın təmin edilməsi.

Kommersiya təşkilatları, maliyyə əməliyyatlarını həyata keçirilməsində öz istəklərindən asılı olaraq, bir neçə banklarda bir və ya daha çoxu hesab açmaq hüququna malikdirlər.

Cari və digər hesablarla əlaqəli əməliyyatlar Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan qanunvericiliyi və Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının normativ hüquqi qaydaları ilə müəyyən edilir.

Bankda hesablaşma hesabı açılması üçün şirkət tərəfindən banka ərizə formasında edilən müraciətə əlavə edilmiş baş mühasibin və şirkətin direktorunun imzaları möhürlənir və notarial qaydada təsdiq olunur.

Kommersiya təşkilatları əməliyyat fəaliyyətləri zamanı sahib olduğu pul vəsaitləri ilə aşağıdakı hesablaşmalar üzrə müxtəlif istiqamətlərdə öz əməliyyatlarını həyata keçirirlər:

- alıcılar və sifarişçilərlə;
- qısamüddətli debitor borclar görə;

- uzunmüddətli debitor borcları üzrə;
- qısamüddətli kreditor borclar görə;
- uzunmüddətli kreditor borclar üzrə;
- əmək ödənişi -işçi heyətinə;
- verilmiş və alınmış avanslar üzrə;
- səhmdarlar, payçılar və investorlar ilə;
- təhtə hesab şəxslərlə;
- işçilərlə sosial təminat;
- büdcə, qeyri-büdcə və fondlar;
- kredit münasibətlərinə görə banklarla

Pul vəsaitləri və ekvivalentlərinin uçuğu, vəsaitlərin dövretməsini hesablaşma əməliyyatları üzrə təmin edən ən önəmli amillərdən biridir. Hesablaşmaların düzgün qaydada və vaxtında aparılması istehsal prosesinin əsas şərtlərindən hesab edilir.

1.3 Pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatının tərkibi, formaları və təhlili

Nağd pul hərəkəti hesabatının tarixi, 1863-cü ildə başlayır. Dowlais Ironworks şirkəti böhrandan çıxdıqdan sonra, maliyyə hesabatlarında mənfəət göstərməsinə baxmayaraq yeni bir soba almaq üçün kifayət qədər pula sahib deyildi. Vəsait çatışmazlığını izah etmək üçün şirkətin menecerlərindən biri hesabat tərtib etdi və onu müqayisəli balans adlandırdı. Hesabata əsasən şirkətin həddindən artıq ehtiyata sahib olduğu məlum oldu. Bu ifadə müasir nağd pul hərəkəti hesabatının öncüsü oldu.

ABŞ-da 1971-ci ildə GAAP-a uyğun olaraq hesabatlar hazırlanarkən ABŞ-dakı vəsaitlərin istifadəsi və mənbələrinin hesabatı məcburi oldu. 1992-ci ildə Beynəlxalq Mühasibat Standartları Şurası 1994-cü ildə qüvvəyə minmiş BMHS 7 "Pul vəsaitləri hərəkəti haqqında hesabat"-ı hazırladı. Standart, hesabatın təsis qurumları tərəfindən maliyyə hesabatlarının hər birinin beynəlxalq standartlarına uyğun olaraq hesabatın məcburi təqdim edilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur (Ковалев К.В., 2014). Beynəlxalq

təcrübədə nağd pul hərəkəti hesabatı geniş istifadə olunur və MHBS-a uyğun olaraq əsas hesabat forması kimi tanınır. Maliyyə hesabatlarının hazırlanması prinsiplərində və 1 №-li MHBS-da göstərildiyi kimi, maliyyə hesabatlarının məqsədi bir qurumun maliyyə vəziyyəti, maliyyə göstəriciləri və pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə məlumat hazırlamaqda müxtəlif istifadəçilər üçün faydalı olan məlumatları təqdim etməkdir.

Nağd pul hərəkəti hesabatı müəssisə tərəfindən hazırlanır və ən vacib maliyyə hesabatlarından biridir. Əsas mənbələrdən nağd daxilölmaları və hər hansısa bir müddət ərzində əsas istifadə üçün nağd ödənişləri göstərir. Rüblük aralıqlarla, lakin ən azı illik fasilələrlə hazırlana bilər. Müəssisənin əməliyyatlardan nağd pul qazanma fəaliyyətinə dair faydalı informasiyanı özündə əks etdirir. Bu hesabat iş imkanlarını qorumaq və ya genişləndirmək üçün borcları ödəmək, dividend paylamaq və ya yenidən investisiya qoyma proqramı haqqında, həm borc, həm kapital, həm də əsas vəsaitlərə və ya pul vəsaitləri xaricində cari aktivlərə investisiya qoyuluşları haqqında məlumat verir. Başqa sözlə desək, pul hərəkəti haqqında hesabatda iki balans tarixi arasında nağd pul qalığında dəyişikliklərə səbəb olan müxtəlif maddələr və onların həcmi sadalanır. Nağd pul qalığını artıran və ya azaldan cari və ya uzunmüddətli bütün maddələr nağd pul hərəkəti hesabatına daxil edilir. Buna görə, bir hesabat dövrü ərzində cari aktivlər və cari öhdəliklərdəki dəyişikliklərin nağd vəziyyətə təsiri onun mənimsənilməsindən qiymətləndirilir. Nağd pul hərəkəti hesabatında bütün mümkün mənbələrin və tətbiqetmələrin təsvir edilməsi maliyyə menecerinə qısa müddətli maliyyə planlaşdırmasında əhəmiyyətli dərəcədə kömək edir. Beləliklə, borclar üzrə faiz ödənişi və səhmdarlara dividend ödənişi yalnız müsbət saldo olduğu təqdirdə təmin edilə bilər.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatında forması müəyyən hesabat dövrü ərzində bir müəssisəyə daxil olan nağd pul vəsaitlərinin hərəkəti formasıdır. Bu hesabat pul vəsaitlərinin mədaxil və məxaric prosedurlarını özündə əks etdirərək, həmçinin şirkətin pul vəsaitləri axınına təsir edən bütün fəaliyyət sahələrini ümumiləşdirir. Pul

vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat formasının təhlili gələcəkdə istifadə üçün kifayət qədər nəğd pul vəsaitlərini toplanılması qabiliyyətini, subyektlərə şirkətin likvidliyi, borcların qaytarılması və dividend olaraq pul vəsaitlərinin ödənilməsi üçün kifayət qədər büdcəni, hesabat dövrünün əvvəlində və sonunda nağd və nağdsız pul vəsaitlərinin, onların ekvivalenti miqdarında məbləğlərin dəyişməsi səbəblərini, maliyyə və investisiya fəaliyyəti çərçivəsində formalaşan pul vəsaitləri axınları arasındakı əlaqə haqqında dəqiq və etibarlı məlumat verir (Черных Ч.И., 2011: с. 37). Buna görə də, ölkənin uçot və təhlil praktikasında şirkətin əsas fəaliyyətlərində nağd pul axınının istiqaməti və onların ekvivalentləri nəzərə alınmalıdır.

Pul vəsaitinin hərəkəti haqqında hesabatın 3 əsas tərkib elementi vardır. Bunlar aşağıdakılardır:

- Cari fəaliyyət – Məhsul və xidmət satışından və ya işlərin görülməsindən daxil olan vəsaitlər hesabatın bu hissəsində mədaxil bölməsini, işçi heyətinə, fəhlə və muzzdlu işçilərə, mal və xidmət alışı qarşılığında kreditrlərə, banklardan əldə olunan kreditlərə görə ödənen faizlər isə məxaric bölməsini əmələ gətirir.

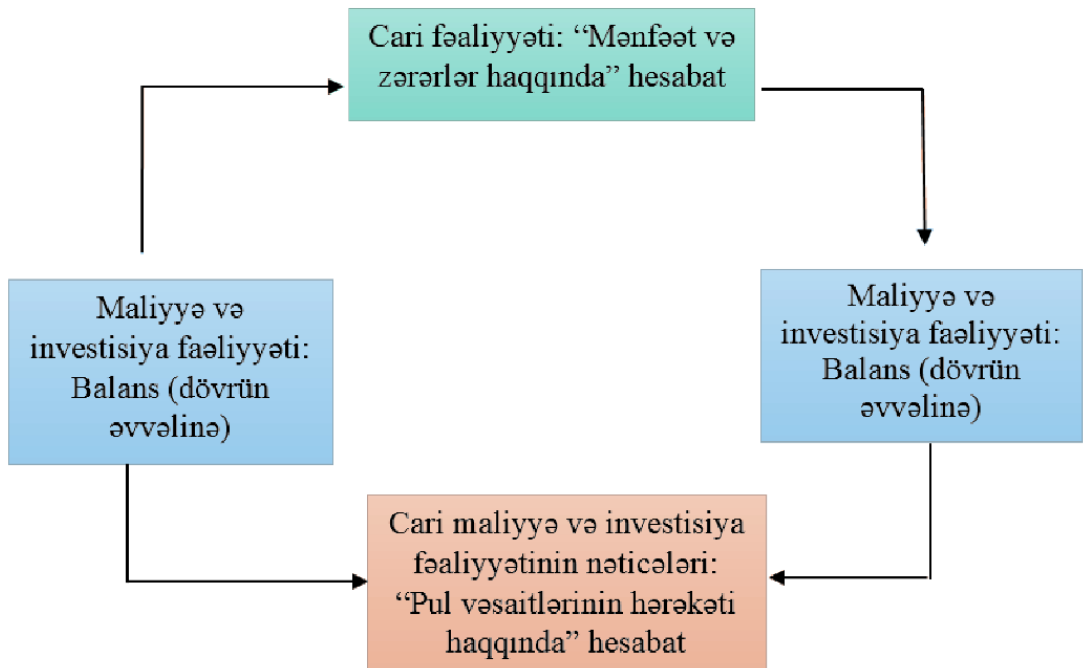
- Investisiya fəaliyyəti – Qiymətli kağızların və əsas vəsaitlərin satışından, verilmiş kreditlərin geri qaytarılmasından, törəmə (asılı) müəssisələrdən dividendlərin ödənilməsindən daxil olan vəsaitlər hesabatın bu hissəsində mədaxil bölməsini, investisiya xarakterli ödənişlər, əsas vəsait alışları, uzunmüddətli kreditlərin verilməsi ilə xaric olan vəsaitlər isə məxaric bölməsini əmələ gətirir.

- Maliyyə fəaliyyəti – Səhmlərin və istiqrazların buraxılmasından alınmış vəsaitlər hesabatın bu hissəsində mədaxil bölməsini, dividendlərin və istiqrazların ödənilməsi, səhmlərin alınması isə məxaric bölməsini əmələ gətirir.

Cari, investisiya və maliyyə fəaliyyətindən pul vəsaitlərinin hərəkətinin cəmi pul vəsaitlərində xalis artım və ya azalmanı təşkil edir. Yuxarıda müzakirə olunan üç əsas tərkib elementinin hər birinin pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatının formasında öz təyinatı və məqsədi vardır (Волошин В.Д., 2007: с 23).

Maliyyə hesabatları dedikdə ilk olaraq üç hesabat forması başa düşülür. Mühasibat balansı müəyyən bir müddət üçün müəssisənin aktivlərinə ayrılmış resursları və kapital maliyyələşdirmə dərəcələrini əks etdirir. Mənfəət və zərərlər haqqında hesabatı cari hesabat dövrü ərzində əldə edilən xalis mənfəət haqqında məlumat verir. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatı, müəssisənin cari, investisiya və maliyyə fəaliyyətləri nəticəsində yaratdığı nağd pul axınlarını və çıxışlarını göstərir. Bu hesabat formatları arasında qarşılıqlı əlaqə və asılılıqlar onlara sistematik və kompleks yanaşma tələb edir (Исраилова И.З., 2019). Fikrimizcə, üç əsas maliyyə hesabatı forması arasındakı əlaqənin və qarşılıqlı asılılığın mahiyyəti aşağıdakı sxemdə daha aydın görmək olar.

Qrafik 2: Maliyyə hesabatı üç əsas forması arasındakı qarşılıqlı əlaqə

Mənbə: İsmayılov N.M., (2017). "Maliyyə hesabatının tərkibi.Maliyyə hesabatı sistemlərinin təsnifatı problemləri."

Nağd pul hərəkəti hesabatı, investirlərə, kreditörlərə və digərlərinə rasiönal qərarlar qəbul etmək üçün faydalı olan məlumat verən maliyyə hesabatıdır. İşin son uğuru və ya uğursuzluğu, əldə edilən pulun miqdarından asılıdır. Pul vəsaitləri haqqında hesabat həmçinin müəssisənin likvidlik vəziyyətini göstərir.

Proqnozlaşdırılan büdcə əsasında, layihənin maliyyə dayanıqlığını qiymətləndirmək üçün gələcək 10 ilə və ya daha uzun müddətə bir layihə hazırlanır. Banklar isə öz növbəsində müəssisənin hazırladığı yeni layihənin maliyyələşdirilməsində vəsait ayrılması barədə qərar qəbul etməzdən əvvəl pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatı yaxından araşdırırlar.

Nağd pul hesabatları maliyyə meneceri üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Nağd pul hərəkəti hesabatındakı məlumatlar qısa müddətli maliyyə planlaşdırması və pul nəzarəti sahəsində rəhbərliyə kömək edə bilər. Nağd pul hərəkəti hesabatlarının bəzi vacib üstünlükləri aşağıdakılardır:

1) Proqnozlaşdırılan nağd pul hərəkətləri hesabatları nağd pulun azlığını və ya çatışmazlığını əvvəlcədən açıqlayır. Bu, artıq nağd pulu bank depozitləri və ya qısa müddətə satıla bilən qiymətli kağızlara yatırım kimi təşkil etməyə kömək edir. Nağd pul çatışmazlığı olarsa, bank kreditini cəlb etmək və ya satıla bilən qiymətli kağızları satmaq üçün tənzimləmə ola bilər.

2) Nağd pul hərəkəti hesabatları, müəssisələrin və əsas fondların borc əvəzetməsinin ləğv edilməsinin planlaşdırılmasında və işin pul qazanma qabiliyyəti haqqında məlumat verdikləri üçün müəssisədən nağd pul çıxmasını tələb edən oxşar digər qərarlarda son dərəcə köməkçi olur.

3) Müəyyən bir ilə aid olan pul hərəkəti hesabatı, həmin ilin büdcəsi ilə müqayisədə həqiqi mənbələrin və tətbiqlərin büdcəyə uyğun gəldiyini göstərir. Bu yoxlama gələcəkdə planlaşdırma prosesinin dəqiqləşdirilməsinə kömək edir.

Nağd pul hərəkəti hesabatlarının şirkətlərarası və müvəqqəti müqayisəsi, şirkətin likvidlik mövqeyinin sənayedəki digər firmalarla müqayisədə meylini göstərir. Firmadakı nağd pulun effektiv idarə edilməsinin olmadığı müşahidə olunarsa, bərpaedici tədbirlərin görülməsinə zərurət yaranır.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatları, qısamüddətli maliyyə təhlilində fond axını hesabatları ilə müqayisədə daha faydalıdır, çünki qısa müddətdə dövriyyə

kapitalından daha çox planların icrası üçün vacib olan nağd pul və onun ekvivalentləridir.

Nağd pul hərəkəti hesabatı, müxtəlif əməliyyatların bir firmanın nağd vəziyyətinə təsirini göstərir. Nağd pul hərəkəti hesabatı, pul vəsaitlərinin başlanğıc qalığı ilə başlayır. Bütün nağd və qeyri-nağd daxilolmalar başlanğıc balansına əlavə edilir və məxariclərin cəmi çıxılır. Son balans, yəni pul vəsaitlərinin ilkin qalığı ilə dövr ərzində daxilolmaların cəmi və pul vəsaitlərinin çıxışı pulun son qalığı ilə uyğunlaşdırılır. Nağd pul hərəkəti hesabatının hazırlanması aşağıdakıların müəyyən edilməsini əhatə edir:

a) Pul vəsaitlərinin mədaxili

b) Pul vəsaitlərinin məxarici

Nağd pul vəsaitlərinin əsas mənbələri aşağıdakılardır:

1) Əməliyyatlardan pul axını

2) Mövcud öhdəliklərin artması və ya yeni öhdəliklərin yaradılması

3) Aktivlərin azaldılması və ya satışı

4) Ticarətdən kənar qəbzələr

Pul vəsaitlərinin əsas axın istiqamətləri aşağıdakılardır:

1) Əməliyyatda itirilən pul

2) Öhdəliklərin azaldılması və ya icrası

3) Aktivlərdə artım və ya alış

4) Ticarətdən kənar ödənişlər.

Bu 4 meyar pul vəsaitlərinin cari vəziyyətinin müsbət və ya mənfi saldoda olmasına təsir göstərir.

Nağd pul hərəkəti hesabatı iki formada hazırlanır:

a) Birbaşa metod

b) Dolayı metod

Hər 2 metod beynəlxalq mühasibat hesabatları standartları sayılan İFRS və GAAP tərəfindən təsdiqlənir. Birbaşa və dolaylı metodlarda maliyyə və investisiya

yönümlü pul axınlarının əks olunması formaları oxşardır. Önemli fərqlər əməliyyat yönümlü pul axınlarında mövcuddur.

Birbaşa metodla hazırlanan hesabatın əsas komponentləri müştərilərdən daxilolmalar, əməliyyat xərcləri, tədarükçülərə ödənişlər, vergilər, faiz xərcləmələri və s.dir. Bu maddələrin cəmi əməliyyatdan xalis pul axınlarını göstərir. Dolayı metodla hazırlanan hesabatın isə əsas komponentləri xalis mənfəət, debitor hesablarında artım (azalma), kreditor borclarda artım (azalma), mal-material ehtiyatlarında artım (azalma), amortizasiya və s.dir. Bu maddələrin cəmi dolayı metodla hazırlanmış pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatında əməliyyatdan xalis pul axınlarını göstərir.

Dolayı metodda istifadə olunan düstur aşağıdakı kimidir:

$$\text{Əməliyyat üzrə pul axını} = \text{Xalis mənfəət} + \text{Aktivdə azalmalar} - \text{Aktivdə artımlar} + \text{Amortizasiya xərcləri} + \text{Passivdə artımlar} - \text{Passivdə azalmalar}$$

Dolayı metoda nisbətən birbaşa metod daha çox informasiyanı özündə əks etdirir. Nağd pul hərəkəti haqqında hesabat tərtib etmək üçün dolayı metoddan tez-tez konsolidasiya edilmiş maliyyə hesabatlarının hazırlanmasında istifadə olunur. Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Sandartlarına (BMHS) görə, pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat hazırlanarkən birbaşa metoddan istifadə edilməsi tövsiyə olunur. Birbaşa metodun mahiyyəti təşkilatın dövr ərzində pul vəsaitləri ilə bağlı baş vermiş ümumi əməliyyatlarını üçün pul vəsaitlərinin hərəkətini hazırlamaqdır. Nağd pul hesabları ilə bütün müxabirləşmələr pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatına daxil edilməlidir. Bu metoddan istifadə edərək hazırlanan bir hesabat əsas daxilolma mənbələrini və nağd pul axınının istiqamətlərini, hesabat dövrü üçün satışlar və nağd daxilolmalar arasındakı əlaqəni və müxtəlif cari öhdəliklər üzrə ödəmələr üçün tələb olunan vəsaitlərin mövcudluğunu göstərir.

Birbaşa hesabat üsulu gələcək pul axınlarını qiymətləndirmək üçün lazım olan məlumatları təqdim edir. Dolayı metod isə daha çox nəzəri xarakter daşıyır. Təşkilatın qazandığı qazancın tənzimlənməsini əhatə edir. Metodun mahiyyəti

əsasən, mənfəət alındığı, lakin pul alınmadığı əməliyyatlar üçün daxilolma məbləğinə mənfi düzəliş edilməsindən ibarətdir. Müəyyən xərclərin maya dəyərində silinməsi və real pul axını olmaması halında (məsələn, amortizasiya) müsbət düzəliş edilir. Nəzəri olaraq, vəsaitlərin daxil olması (çıxması) üçün mənfəəti düzəltməklə nağd hesabların cari qalıqına çatmaq mümkündür.

Nağd pul hərəkəti hesabatı, maliyyə hesabatlarının istifadəçilərinə pul vəsaitlərinin daxilolma mənbələri və xərcləmə istiqamətləri barədə məlumat vermək üçün hazırlanır. Bu məlumat bir müəssisənin pul və pul ekvivalentlərini cəlb etmək və istifadə etmək qabiliyyətini qiymətləndirməyə imkan verməsi baxımından faydalıdır. Hər hansı bir təşkilat üçün nağd pul ən yüksək likvidli aktivdir. Bu göstəricinin dəyəri təşkilatın büdcə, işçilər, büdcədənkenar fondlar və kreditorlar qarşısında öhdəliklərini yerinə yetirmə qabiliyyətinə təsir göstərir. Tarixi pul axını məlumatları tez-tez gələcək pul axınlarının ölçüsünü, vaxtını və əminliyini anlamaq üçün əsas kimi istifadə olunur. Bu hesabat gələcək pul axınlarının proqnozlaşdırılmasının düzgünlüyünün yoxlanılmasında və gəlirlilik, xalis pul axınları və qiymət dəyişiklikləri arasındakı əlaqələrin analizində də faydalıdır (Савельева С.М., Алексеев А.М., Дудин Д.С., 2016: с.142–146).

II FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ PUL VƏSAİTLƏRİ UÇOTUNUN DÜZGÜN TƏŞKİLİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

2.1. Müəssisələrdə kassa əməliyyatlarının uçotu və onların uçotu qarşısındakı vəzifələr

Təşkilatların vəsaitləri kassada, bank hesablarındakı nağd və pul sənədləri şəklində, verilmiş akkreditivlərdə, çek kitabçalarında və s. formada saxlanıla bilər.

Kassa əməliyyatlarında nağd pul vəsaitləri və digər qiymətli əşyaların qəbulu, verilməsi, qorunması və saxlanması üzrə əməliyyatların məcmusudur. Kassa əməliyyatları təhlükəsizlik üçün tam məsuliyyət daşıyan kassir tərəfindən aparılır. Kassa əməliyyatlarının uçotu üçün aşağıdakı standart sənəd formaları və mühasibat reyesterləri istifadə olunur:

1. kassa mədaxil sənədi
2. kassa məxaric sənədi
3. kassa mədaxil və kassa məxaric orderlərinin reyestri
4. kassa kitabı
5. kassir tərəfindən qəbul edilmiş və verilmiş, əmək haqqının və kassirlərə

əməliyyatların ictimai distribyutorlarına hesabat verən pulun uçotu kitabı.

Kassaya mədaxil və kassadan məxaric olunan pul qəbzi kassaya daxil olan və xaric olan kassa orderləri əsasında tərtib olunur. Bu sənədlərdə düzəlişlərə və silinmələrə icazə verilmir. Pul qəbulu və verilməsi nağd tapşırıqlar üzrə yalnız tərtib edildiyi gün baş tuta bilər.

Qəbz və mədaxil kassa orderləri və ya onları əvəz edən sənədlər, kassaya verilməzdən əvvəl mühasibat şöbəsi tərəfindən kassa daxilolmaları və debet sənədləri reyestrində qeyd olunur.

Nağd qəbzlər və onlar əsasında yaradılmış orderlər aydın şəkildə doldurulmalıdır. Kassir vəsaitlərin qəbulu və verilməsi zamanı nömrələnmənin düzgün getdiyinə nəzarət etməli, imza və möhürlə möhürləməlidir. İçindəki

sənədlərin sayı şirkət direktorunun və baş mühasibin imzaları vasitəsilə təsdiq olunmalıdır. Təşkilatın möhürü hər bir pul sənədində olmalıdır.

İş gününün sonunda kassir gün üçün əməliyyat nəticələrini kassa kitabında hesablayır və ertəsi gün kassada qalan pulu göstərir. Kassa kitabında silinmə və dəqiqləşdirilməmiş düzəlişlər qadağandır. Sənədlərin tam təhlükəsizliyi təmin edildiyi şəraitdə kassa kitabı elektron formada saxlanıla bilər.

İşçi heyətində kassir olmayan daha kiçik təşkilatlarda, sonuncunun vəzifələri onunla maddi məsuliyyətə dair bir müqavilə bağlanması şərti ilə baş mühasib və ya başqa başqa bir işçi tərəfindən həyata keçirilə bilər.

Təşkilat rəhbərinin təyin etdiyi şərtlər daxilində audit aparılarkən, eləcə də kassirlər dəyişdirilərkən kassadakı vəsaitlərin və digər qiymətli əşyaların qəfil yoxlanılması və sayımı aparılır.

Nağd əməliyyatlar, həmçinin, təşkilatın kassasına xidmət göstərən bankdan aldığı müxtəlif vəsaitlərin qəbulu, saxlanması və xərclənməsi ilə əlaqəli əməliyyatlardır. Mühasibatdakı cari hesabdan (bank hesabı) kassaya pul vəsaitlərinin qəbulu aşağıdakı müxabirləşmə ilə əks olunur:

Debet hesabı 221 "Kassir",

Kredit hesabı 223 "Cari hesab".

Kassada ola biləcək maksimum məbləğ limitlə müəyyən edilir. Limit mərkəzləşdirilmiş şəkildə təyin olunur.

Kassada nağd pulun alınması və verilməsinin bütün faktları kassa kitabında qeyd olunur (standart forma). Kassa kitabı nömrəli, bağcıqlı, mum möhürü ilə möhürlənmiş olmalı, direktorun və baş mühasibin hər birinin imzaları ilə təsdiqlənməlidir. İçindəki yazılar surət kağızı ilə birlikdə 2 nüsxədə saxlanılır. İkinci nüsxə kassa hesabatıdır. İş gününün sonunda gündəlik daxilolmalar və xərclər haqqında məlumat mühasibatlığa ötürülür.

Nağdsız köçürmələr bank tərəfindən müəyyən edilmiş sənədlərə əsasən həyata keçirilir. Əsas sənədlər aşağıdakı kimidir:

a) nağd çek

b) nağd töhfə elanı

Nağdsız ödənişlər üçün bankla bağlı tələb olunan sənədlər aşağıdakılardır:

a) qəbul forması (ödəməyə razılıq) hesablaşmalar (ödəmə tələbləri ilə hesablaşmalar; bankda 10 gün müddətində etibarlıdır);

b) ödəmə tapşırıqları ilə hesablaşmalar;

c) akkreditiv (akkreditiv müraciəti), bu şirkət adından tədarükçü tərəfindən bankına göndərmə sənədləri təqdim edildikdən sonra banka ödəniş üçün avansın köçürülməsidir;

d) qəbul etməyi rədd edən bəyanat;

e) inkassasiya ödəmə tapşırığı - qanunla müəyyən edilmiş hallarda şirkətin hesabından pul vəsaitlərinin birbaşa silinməsi üçün;

Mühasibat şöbəsində nağd əməliyyatların uçotunu aparmaq üçün xüsusi reyestrlər aparılır: 1 saylı jurnal-order və kassa hesabındakı 1 saylı çıxarış.

1 saylı jurnal-orderdə kassa əməliyyatları kassa hesabının krediti üzrə, 1 nömrəli hesabatda kassa hesabının debeti üzrə uçota alınır.

1 saylı jurnal-order və 1 saylı çıxarışın doldurulması üçün əsas kassa hesabatlarıdır. Kassa hesabatının tərtib olunduğu müddətdən asılı olmayaraq reyestrə hər hesabatda bir sətir ayrılır. Jurnaldakı doldurulmuş sətirlərin sayı kassir tərəfindən təqdim olunan hesabatların sayına uyğun olmalıdır. Gündəlik tərtib olunan sənədlərin sayı çox az olarsa əməliyyatları reyestrlərdə gündəlik yox, 3-5 gün aralıq ilə, bir neçə kassa hesabatına əsasən qeyd etməyə icazə verilir. Bu vəziyyətdə "Tarix" sütunu girişlərin yazıldığı ilkin və son nömrələri göstərir. Məsələn: 1-3, 15-17 və s.

Müvafiq hesablar kontekstində gün (bir neçə gün) üçün cəmi kassa hesabatının məbləği əvvəlcədən vurulmuş mühasibat uçotu markasına əsasən, kassa hesabatında və ya ona əlavə edilmiş sənədlərdə əks olunan bircins əməliyyatların məbləğlərinin hesablanması yolu ilə müəyyən edilir. Nağd qalıq balans hesabatında yalnız ayın

əvvəlində və sonunda göstərilir. Ay ərzində nəzarət və əməliyyat məqsədləri üçün kassa hesabatlarında göstərilən vəsait qalığı məlumatları istifadə olunur.

Aktiv hesab olan kassa hesabı (221 № -li hesab) debetdə artıb kreditdə azalır. Nağd hesabdakı artımı (debitor borc hərəkəti) və azalmanı (kreditor borclarının hərəkəti) başa düşmək üçün əvvəlcə böyük bir T hesabı çəkib T-nin sol tərəfini mədaxil (artma), sağ tərəfini məxaric (azalma) adlandıraraq və bunun nə olduğunu başa düşməyə çalışaq.

Cədvəl 1: Kassa hesabı üzrə debet və kreditdə pul vəsaitlərinin əksi

221 KASSA HESABI	
Debet	Kredit
Bankdan kassaya(seyfə) pul mədaxili	kassadan(seyfdən) banka pul köçürmək
Çeklərin və fakturaların nağd toplanması	Çeklərin və fakturaların nağd şəkildə ödənilməsi
Alıcılardan nağd pul yığılı	Satıcılara nağd ödənişlər
Mal / xidmət alışı üçün əvvəlcədən ödəniş alınması	Malların / xidmətlərin satışı üçün əvvəlcədən avans
Səhmdarlardan kassaya pul köçürməsi	Seyfdən səhmdarlara nağd şəkildə ödəniş

Mənbə: Rüstəmoğlu R. İ., (2019). “Kasa Hesabı Nedir, Nasıl Tutulur?”.

Nağd hesabın sol tərəfindəki əməliyyatlardan hər hansı biri üçün jurnal yazılı olduqda bu hərəkətlər nağd hesabdakı artımları göstərdiyindən kassa debet hesabına yazılmalıdır. Müxabirləşmənin digər tərəfi müvafiq hərəkətdə ödənişi qəbul edən(bank, debitor borclar, alınan avanslar və s.) digər müvafiq hesabların kredit hissəsinə yazılmalıdır. Yenə də bu əməliyyatlar kassada artım, yəni toplama xarakteri daşdığından, qeydiyyat zamanı mühasibat proqramlarında qəbz növü olaraq kassa mədaxil təqdim etməlidir.

Cədvəlin sağ tərəfindəki hərəkətlər (T) kassadan nağd pul çıxması demək olduğu üçün bu dəfə kassa azalacaq. Bu əməliyyatlar kassa kredit hesabına yazılmalıdır. Muxabirləşmənin digər tərəfi olan, hərəkətdə iştirak edən digər müvafiq hesabların (bank, səhmdarlarla hesablaşmalar, sifariş avansları və s.) debet tərəfinə həmin məbləğ yazılmalıdır.

Nağd ödənişləri göstərən bu tip qeydlər üçün mühasibat proqramında seçiləcək qəbz növü kassa məxaric təqdim olunur.

Nağd satış həyata keçirən müəssisələrdə gün ərzində satışlardan əldə olunan vəsaitlər kassaya qoyulduqdan sonra banka çatdırılır.

Beləliklə, bütün pulların mövcudluğu və hərəkəti 221 nömrəli "Kassa" hesabı vasitəsilə rəsmiləşdirilir. Lazım gələrsə müəssisələrdə "Kassa" hesabının bir hissəsi olaraq aşağıdakı subhesablar açmaq mümkündür:

221-1 nömrəli «Maliyyə kassası»

221-2 nömrəli «Əməliyyat kassası»

221-3 nömrəli «Mərkəzi kassa».

İstehsal müəssisələrdə olan əlavə nağd pul vəsaitləri aşağıdakılara təhvil verilir:

- 1) bankın inkassatorlarına;
- 2) bank şöbələrinə;
- 3) müəssisələrin nəzdindəki birləşən kassaya və s.

Qanunvericiliyə uyğun olaraq şirkətin xarici valyutada əməliyyat aparmasına icazə verildiyi təqdirdə 221 nömrəli "Kassa" hesabında müvafiq subhesab açıla bilər.

Mühasibat hesablarında kassa əməliyyatlarında pul vəsaitlərinin uçotu ilə bağlı əməliyyatların əks olunması aşağıdakı cədvəldə verilmişdir:

Cədvəl 2: Kassa əməliyyatlarda pul vəsaitlərinin uçotu

Kassa əməliyyatlarda pul vəsaitlərinin uçotu	
Debit	Kredit
<i>1. Satılmış məhsullara və göstərilən xidmətlərə görə müəssisənin kassasına nağd pul vəsaiti daxil edilməsi</i>	
221 «Kassa»	171 «Alıcıların və müştərilərin uzunmüddətli debitor borclar» və ya; 211 «Alıcıların və müştərilərin qısamüddətli debitor borclar»
<i>2. Valyuta hesabından və ya hesablaşma hesabından mədəxil edilməsi</i>	
221 «Kassa»	223 «Bank hesabı»
<i>3. Yolda olan pul vəsaitlərinin kassaya ödəniş edilməsi</i>	
221 «Kassa»	222 «Yolda olan nağd pul köçürmələri»
<i>4. Avansın qəbul edilməsi</i>	
221 «Kassa»	443 «Alınmış uzunmüddətli avans» və ya; 543 «Alınmış qısamüddətli avans»
<i>5. İcarəyə verilən əsas vəsaitlərdə icarə haqqı daxil edilməsi</i>	
221 «Kassa»	174 « Uzunmüddətli debitor(icarə) borclar» və ya; 214 « qısamüddətli debitor(icarə) borclar»
<i>6. İşçilər tərəfindən alınan borcların qaytarılması</i>	
221 «Kassa»	173 «Əsas idarəetmə heyətində uzunmüddətli debitor borclar»
<i>7. Gələcək dövr üçün hesabat dövrün hesabına nağd pul vəsaitləri kassaya qəbul edilməsi</i>	
221 «Kassa»	442 «Gələcək hesabat dövrünün gəlirləri»
<i>8. Müəssisənin kassasında saxlanılan xarici valyutaların məzənnəsində artması</i>	
221 «Kassa»	332 «Məzənnə fərqi üzrə ehtiyatlar»
<i>9. Müəssisənin kassasında saxlanılan xarici valyutaların məzənnəsində azalması</i>	
332 «Məzənnə fərqləri üzrə ehtiyatlar»	221 «Kassa»
<i>10. Əmək haqqı üzrə olan borclar ödənilməsi</i>	
533 «Əməyin ödənişinə görə işçi heyətinə olan borc»	221 «Kassa»
<i>11. Təhtəlhesab şəxslər üçün avans verilməsi</i>	
244 «Təhtəlhesab üzrə məbləğlər»	221 «Kassa»
<i>12. Səhmdarlara dividend ödənişi edilməsi</i>	
534 «Dividendlərin ödənilməsi görə təsisçilərə kreditor borcları»	221 «Kassa»

<i>13. İşçilər üçün maddi kömək göstərilməsi</i>	
341 «Hesabat dövrü üzrə xalis mənfəəti»	221 «Kassa»
<i>14. Kommunal və ya digər xərclər ödənilməsi</i>	
538 «Digər qısamüddətli kreditör borclu»	221 «Kassa»
<i>15. Kassada əksik gələn pulun inventarlaşma zamanı kassirin əmək haqqından tutulması prosesi</i>	
533 «Əməyin ödənişinə görə işçi heyətinə olan borc»	221 «Kassa»
<i>16. Vəzifədən azad olunan işçiyə müavinətin verilməsi</i>	
411 «İşdən azadolma ilə bağlı olan uzunmüddətli müavinətlər və öhdəliklər»	221 «Kassa»

Mənbə: Mühasibat uçotlarının qaydası əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Cədvəldə kassa ilə bağlı olan pul vəsaitlərinin uçotuna dair əsas əməliyyatların siyahısı təqdim olunub. İlk 8 bənd kassa mədaxilləri, digər 8 bənd isə kassa məxaricləri göstərir. Bu cədvəldəki bəzi hallarda pul vəsaitlərinin hərəkəti fiziki olaraq baş vermir:

1. Kassada saxlanılan xarici valyutaların məzənnəsində artması; Kassa manat ekvivalentində göstərildiyi üçün valyutanın kursunda olan artım kassanın artmasına səbəb olur. Burada real pul axını həyata keçmir.

2. Kassada saxlanılan xarici valyutaların məzənnəsində azalması; Kassa manat ekvivalentində göstərildiyi üçün valyutanın kursunda olan azalma kassanın azalmasına səbəb olur. Burada real pul axını həyata keçmir.

3. Inventarlaşma zamanı kassada əksik olan pul vəsaitləri kassirin əmək haqqından tutulması; Kassada əvvəllər baş verən əməliyyatların uçotu düzgün aparılmadığından, öncəki sayımların qeyri-düzgün aparıldığından, pulun itirilməsi və ya oğurlanması hallarından kassada yaranan kəsrin bərpa edilməsi üçün bu müxabirləşmə verilir. Kassadan birbaşa cavabdeh olan şəxs kassir olduğu üçün əmək haqqında tutulma kassirə aid edilir. Vəzifə borclarında, həmkarlar ittifaqı ilə idarə heyəti arasında bağlanmış müqavilələrdə, əmək müqaviləsində tutulma ilə bağlı

yazılı razılıq və tutulma haqqında əmr olarsa tutulma gerçəkləşə bilər. Bu halda kassirə əmək haqqı ödənişi üçün ayın sonunda şirkət tərəfindən öhdəlik yaranması ilə yanaşı, əksik gələn məbləğ qədər bu öhdəlik 533-cü hesabının debet hissəsində azaldılır. Digər tərəfdən kassa hesabının kreditinə həmin məbləğ yazılmaqla əksik gələn məbləğin bərpası prosesi başa çatır. Bu əməliyyatda da pulun fiziki hərəkəti baş vermir (öncədən nə vaxtsa hərəkət olub, lakin qeydə alınmayıb).

Bütün istehsal müəssisələrində pul qalıqlarını saxlamaq və bu pulla hesablaşma aparmaq üçün bir kassa yaradılmalıdır. Ölkəmizdə kassa əməliyyatların icrası, aprel ayının 6-sı 1993-cü il tarixli Azərbaycan Respublikasının Milli Bankında "Xalq təsərrüfatında kassa əməliyyatları aparılması qaydaları" təlimatı ilə tənzimlənir. Kassalarda nağd pul vəsaitində qalıq limitləri və mədaxil zamanı istifadə normaları bank müəssisələri tərəfindən bu müəssisələrin rəhbərləri ilə razılaşdırılmaqla müəyyən edilir. Bu limitlər yenidən nəzərdən keçirilə bilər və zərurət yarandıqda dəyişdirilə bilər. Müəssisələr və təşkilatlar üçün nağd limitin miqdarı aylıq əmək fondunun 5 faizindən çox olması qadağan edilmişdir.

2.2. Müəssisənin bank hesablaşma əməliyyatları və onların xüsusiyyətləri

Pul dövriyyəsinin əsas hissəsi nağdsız dövriyyədir, bu zaman pul hərəkətinin kredit təşkilatlarındakı hesablar vasitəsilə pul köçürməsi şəklində baş verir. Nağdsız ödəmələr məhsulların, xidmətlərin, işlərin satışı, büdcə əməliyyatları, bank kreditlərinin alınması və qaytarılması, əhalinin nağd gəlirlərinin ödənilməsi üçün həyata keçirilir. Müəssisələr və birliklər (səhmdar cəmiyyətləri, banklar və maliyyə qurumları, qeyri-kommersiya təşkilatları) nağdsız münasibətlərin iştirakçılarıdır.

Nağdsız puldan istifadə edərək hesablaşmaların təşkili nağd ödənişlərdən daha çox üstünlük təşkil etməsinin səbəbi birinci halda paylama xərclərində əhəmiyyətli dərəcədə qənaət əldə edilməsidir. Nağdsız ödənişlərin geniş yayılmasına geniş bir bank şəbəkəsi, dövlətin makroiqtisadi prosesləri öyrənmək və tənzimləmək məqsədi ilə onların inkişafındakı marağı kömək edir.

Nağdsız hesablaşmalar, ödəyicinin hesabından faydalanan şəxsin hesabına köçürmə methodu ilə həyata keçirilən hesablaşmalardır. Nağdsız ödənişlər pul dövriyyəsinin bir növüdür, burada nağd pulun hərəkəti, alıcının hesabından məbləğlər təyin edilərək tədarükçiyə köçürülməklə bank əməliyyatları ilə əvəz olunur.

Nağdsız ödənişlər yerli və qeyri-rezidentə bölünür. Vahid (yerli) hesablaşmalar eyni ərazidə yerləşən bir və ya müxtəlif bank qurumlarının xidmət göstərdiyi təşkilatlar arasındakı hesablaşmalardır. Qeyri-rezident hesablaşmalar müxtəlif yerlərdə yerləşən bank qurumlarının xidmət göstərdiyi təşkilatlar arasındakı hesablaşmalardır.

Ödəniş formasının seçimi əsasən podratçılar arasındakı iqtisadi əlaqələrin mahiyyəti ilə müəyyən edilir:

- tədarük olunan məhsulların xüsusiyyəti və qəbul şərtləri
- əməliyyat tərəflərinin yeri
- malların daşınma üsulu
- hüquqi şəxslərin maliyyə vəziyyəti.

Formaların seçimi hesablaşmaların aparılması üçün müəyyən edilmiş qaydalara uyğunluğu üçün bank tərəfindən nəzarət edilməlidir. Bank müştərilərə mümkün qədər çox sürətləndirmə, sənəd dövriyyəsinə sadələşdirmə və ödəniş formaları qurarkən qarşı tərəflər arasında vəsaitlərin yenidən bölüşdürülməsinin zəruriliyi rəhbər tutulmasını tövsiyə etməlidir.

Təşkilatın bank hesablarındakı vəsaitlər hesablaşma sənədləri - ödəniş tapşırıqları, ödəmə tələbləri, akkreditivlər, çeklər və yığım yolu vasitəsi ilə köçürülə bilər. Eyni zamanda, ödəmə formaları təşkilatlar tərəfindən müstəqil olaraq seçilir və bankla müqavilədə nəzərdə tutulur. Bütün hesablaşma sənədləri tipografik metodla və ya fərdi kompüterdən vahid formalara əsasən hazırlanır. Ödəniş sənədləri 10 gün ərzində banka təqdim olunması üçün etibarlıdır və əsasən, əlavə düzəlişlərə icazə verilmir.

Ödəniş tapşırıqları ilə hesablaşmalarda təşkilatlar arasında nağdsız hesablaşmaların əsas forması ödəniş tapşırıqları ilə hesablaşmalardır. Ödəniş tapşırığı, hesab sahibinin (ödəyicinin) banka müəyyən bir miqdarda pulu vəsait alıcısının hesabına köçürmək barədə əmridir. Məsələn, mal və xidmətlər üçün təchizatçıya, vergi büdcəsinə, kredit təşkilatlarına (kreditlər və faizlər üçün) və s. ödəmələr bu ödənişlərə aid edilə bilər. Ödəniş tapşırıqları vaxtaşırı və ya əvvəlcədən ödəmə üsulu ilə hesablana bilər və ödəyicinin hesabında vəsait çatmadığı təqdirdə bank ödəmə tapşırığını vəsait alındıqca ödəyə bilər. Bu ödəmə forması bazar iqtisadiyyatında daha geniş tətbiq olunmağa meyllidir.

Ödəniş tapşırıqları verildiyi tarixdən etibarən on gün müddətində qüvvədədir (verildiyi gün bu halda nəzərə alınmır) və (kredit almaqla ödəmə etmək bankla hesab sahibi arasında razılaşdırılmadığı halda) ödəyicidən hesabda vəsait olduğu təqdirdə icra üçün qəbul edilir. Başqa sözlə desək, ödəniş tapşırığı, bankla hesab sahibi arasında başqa bir razılığa gəlmədiyi təqdirdə, yalnız hesabda vəsait olduğu təqdirdə bank tərəfindən ödəyicidən icra üçün qəbul edilir. Bu hesablaşma forması tədarükçüyə anında ödəməyə zəmanət vermir.

Bərabər və daimi tədarüklərlə təchizatçılar və alıcılar arasında hesablaşmalar ödəniş tapşırıqlarından, habelə digər bank hesablaşma sənədlərindən istifadə etməklə müqavilələr (müqavilələr) əsasında planlaşdırılmış ödənişlər qaydasında həyata keçirilə bilər.

Alıcı və satıcı tərəf öz aralarında razılığa gəldikləri halda əvvəlcədən ödəmə həyata keçə bilər. Əvvəlcədən ödəmə dedikdə, alıcı tərəfindən ödəniş alındıqdan dərhal sonra göndərilən və təqdim olunan malların və ya xidmətlərin daşınmasına (təmin edilməsinə) hazır olduğu və ödənişin alındığı tarixdən üç iş günündən gec olmayaraq göndərildiyi başa düşülür. Əksər hallarda, alıcı ona göstərilən xidmətləri və ya malları aldıqdan sonra pul vəsaitləri sonrakı qəbul qaydasında satıcının bank qurumuna köçürülür. Bununla birlikdə, tədarükçülərin fakturalarının əvvəlcədən ödənilməsi üçün də verilə bilər.

Ödəniş tapşırıqları, bir qayda olaraq, bank köçürmələri yolu ilə bank əməliyyatları üçün müəyyən edilmiş maksimum dəyərdən az olmayan bir məbləğdə tərtib olunur.

Ödəniş tapşırıqları ilə hesablaşmalar halında, tədarükçülər və alıcılarla hesablaşma əməliyyatları mühasibat hesablarında əks olunur.

Banklar müştərilərin ödəmə tapşırığı əmrini qəbul etməkdən imtina etmək hüququna malik deyillər. Bütün hesablaşma sənədləri məbləğindən asılı olmayaraq bank tərəfindən icra olunması üçün qəbul edilir.

Ödəniş tələbi. Təchizatçıdan alıcıya yazılı bir istəkdir ki, yerinə yetirilən iş və ya göstərilən xidmətlər üçün müqavilə əsasında təhvil verilmiş məhsulların dəyəri üçün ödəyicinin xidmət bankına göndərilən hesablaşma və göndərmə sənədləri əsasında ödəniş etsin. Başqa sözlə desək, ödəmə tələbi kreditorun (pul alıcısının) borcluya (ödəyiciyə) bağlanmış müqavilə əsasında müəyyən bir məbləğ ödəməsi tələbini ehtiva edən tələbdir.

Təchizatçı, göndərmə sənədləri (üç nüsxə) ilə birlikdə ödəmə tələbi-sifarişini yazaraq onları alıcının bankına göndərir. Alıcının bankı sənədləri alaraq, ödəniş tapşırıqları-tapşırıqlarını ödəyiciyə köçürür və göndərmə sənədlərini 1 nömrəli ödəyicinin kart indeksində saxlayır.

Ödəyici, ödəmə tələbi-tapşırığını, ödəyicinin bankı tərəfindən alındığı tarixdən etibarən üç gün ərzində xidmət göstərən banka qaytarmağa borcludur. Ödənişin tam və ya qismən aparılmasına razılıq verildiyi təqdirdə, ödəmə təşkilatının rəhbəri və baş mühasibi ödəniş tələbi-sərəncamının bütün nüsxələrini imzalayır və möhürləyərək xidmət bankına köçürür. Vəsaitlərin birbaşa silinməsi bank hesabı müqaviləsində göstərilməlidir.

Ödəmə tələbi sənədində aşağıdakılar olmalıdır:

- müqavilənin nömrəsi
- malların, işlərin, xidmətlərin göndərilmə tarixi
- qəbul müddəti

Akkreditiv. Nağdsız ödənişlərin bir növü də akkreditivdir. Akkreditiv, müəyyən edilmiş akkreditiv şərtlərinə cavab verən sənədləri təqdim etdikdə və ya başqa bir banka icazə verməli olan bankın ödəyicisi adından vəsait alıcısına ödəməsi və ya bu cür ödəmələri həyata keçirən başqa bir banka icazə vermək öhdəliyidir. Akkreditivlər malların, məhsulların, işlərin tədarükçüləri üçün daha əlverişlidir. Çünki onlar ödəmənin alınmasına zəmanət verirlər və alıcı üçün bu hesablaşma forması, məsələn, ödəniş tapşırıqları ilə hesablaşmalardan daha sərtidir. Akkreditiv məbləğində vəsait alıcının cari hesabından akkreditivlərin hesabına köçürülür və ya alıcıya kredit verilir. Bu, material tədarükçü tərəfindən göndərilməzdən əvvəl də pul miqdarını itirdiyindən alıcı üçün daha az üstünlük verilən bir ödəmə formasıdır.

Qapalı bir akkreditiv açarkən, emitent bank icraçı banka ödəyicinin hesabına müqavilə üzrə ödəniş məbləğinə bərabər məbləğ və ya borc ödəyir.

Bir akkreditiv ləğv edilə bilər. Yəni emitent bank, pul ödəyicisinin yazılı müraciəti əsasında, pul alıcısı ilə əvvəlcədən razılaşdırılmadan akkreditivi dəyişdirmək və ya ləğv etmək mümkündür. Geri alınmayan bir akkreditiv yalnız vəsait alanın razılığı ilə ləğv edilə bilər.

Vəsait alıcısı ilə hesablaşmalar üçün müraciət edildikdə bir akkreditiv açılır və aşağıdakı rekvizitləri ehtiva edir:

- ödənişi edən bankın adı
- pul alanın bankının adı
- pul alanın adı
- akkreditivin miqdarı və növü,
- akkreditivin qüvvədə olma müddəti və malların (işlərin, xidmətlərin) çatdırılmasını təsdiqləyən sənədlərin təqdim edilməsi,
- borcun ödənilməməsi və digər detallar.

Müqavilə üzrə ödəmə məbləğinin akkreditivdəki məbləğdən az olduğu hallar mövcuddur. Bu halda istifadə edilməmiş akkreditiv məbləği sonra ödəyiciyə qaytarılmalıdır. Başqa halda, məsələn, müqavilə üzrə hesablaşmaların aparılması

müddəti akkreditivin etibarlılıq müddətindən daha uzun olduğu ortaya çıxarsa, bu halda, emitent bank, müddət bitdikdən sonra akkreditivin bağlanması barədə emitent bankı xəbərdar edir.

Nağdsız hesablaşmalar haqqında əsasnaməyə uyğun olaraq ölkəmizdə aşağıda göstərilən akkreditiv növlərin açılması mümkündür:

- Geri çağırılmayan akkreditiv –geri çağırılmayan akkreditiv mal göndərəninin xeyrinə açılır və onun razılığı olduqdan sonra dəyişdiril və ya ləğv edilir. Bu akkreditivin şərtlərində əvvəlcədən nəzərdə tutulubsa mal göndərən bu halda, əvvəlcədən akkreditivin istifadəsindən imtina edə bilərlər.

- Geri çağırılan akkreditiv – bu halda, geri çağırılan akkreditiv mal göndərən (işləri görən, xidmətləri göstərən) ilə əvvəldən razılışdırılma olmadıqda emitent bank tərəfindən ləğv edilə və ya dəyişdirilməsi mümkündür (məsələn, emitent bank akkreditiv ödənişləri üzrə zəmanət vermədiyini öncədən bildirdikdə, müqavilə ilə nəzərdə tutulmuş qaydalara əməl olunmadıqda,)

- Rezervli akkreditiv - əsasən, malın alıcısı ödəniş öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirmirsə icra olunur. Malın alıcı və satıcısı üçün açıq hesabla işləmək imkanı yaradır.

- Revolver akkreditiv - əlavə düzəlişlər olmadan bərabər hissələrə bölünür və bu proses bir neçə dəfə təkrarlanır

- Köçürülə bilən akkreditiv - qəbul etdiyi akkreditivin satıcıya bir və ya müəyyən hissəsini digər satıcılara yönəldirmək hüququ verir

- Qarşılıqlı akkreditiv - hər hansı alınmış akkreditiv təminat kimi qəbul edilir və onun əsasında da digər akkreditiv açılır

Akkreditiv daxilində ödəmələrin etibarlılıq müddəti və proseduru, ödəyici ilə təchizatçı arasında imzalanan müqavilədə göstərilən etibarlılıq müddəti ərzində həyata keçirilir. Akkreditivin ödənişi zamanı bütün əsas hesablaşma qaydalarına ciddi əməl olunmalıdır. Bu qaydalara aşağıdakılar daxildir:

- Göndərildikdən sonra məhsul qiymətinin ödənilməsi;

- ödəniş ödəyicinin razılığı ilə akkreditivin açılması faktını ifadə edilir;
- Ödəyiciyə müqavilə şərtlərinin pozulması halında ödənişdən imtina etmək hüququ verilir;

- Alıcıların akkreditiv almaq hüququ varsa, alıcı hesabına və ya bank krediti hesabına akkreditiv verilir.

Akkreditivin üstünlüyü ödəmə zəmanətidir. Bununla birlikdə, bu ödəmə formasının bir sıra mənfi cəhətləri vardır:

- Alıcının akkreditiv miqdarındakı vəsaitləri akkreditivin qüvvədə olduğu müddət ərzində iqtisadi dövriyyədən çıxarılır.

- Ticarət dövriyyəsi yavaşlayır. Bunun səbəbi tədarükçünün hazır məhsulu akkreditivin açılması barədə xəbərdarlıq edilmədən göndərə bilməməsi və saxlanmasına görə əlavə xərclər çəkməsidir.

Çek. Hesab sahibindən çekdə göstərilən pul məbləğinin hesabından pul alıcısının (çek sahibinin) hesabına köçürülməsi barədə ona xidmət göstərən banka yazılı əmri ilə formalaşan hesablaşma növünə hesablaşma çeki deyilir. Başqa sözlə, çek, üzərində göstərilmiş məbləği çek yazılan şəxsə ödəmək üçün çek verənin banka yazılı tapşırığıdır. Çek, ödəyiciyə şərt qoyulmayan, çekdə göstərilən pul məbləğindən və ödəmə və klirinq funksiyasını yerinə yetirən yazılı sərəncamdan ibarət olan müəyyən bir formada hesablaşma funksiyasını yerinə yetirmək üçün qiymətli kağızdır. .

Çek qiymətli kağızın bir növü olaraq özündə aşağıdakı məlumatları əks etdirir:

- Sənəddə çek olduğunu təsdiqləyən "çek" sözü;
- Ödəniş həyata keçirən müəssisənin (bank və s.) adı və hesabı;
- Ödənilməsi üçün sifariş edilmiş pul vəsaiti;
- Çeki təqdim edəcək tərəfin rəsmi qaydasını təsdiqləyən imza;
- Ödəmənin həyata keçirildiyi valyuta və s.

Çek məhdud müddətə (ümumiyyətlə 10 gün) keçərlidir. Yəni çek alan tərəf bu müddət ərzində həyata keçirməlidir.

Çekin növləri aşağıdakı kimidir:

- Hesablaşma çekləri - nağdsız ödənişlər hesablardan təmin edən orderli çekdir.
- Bank çeki - Banklararası ödənişlər üçün bir bankın digər banka verdiyi bir çekdir.

- Yol çeki - Bir nöqtədə verilən çek təşkilatın çekdə yazılmış məbləği imza nümunəsi ilə çek sahibinə ödəməli olduğu öhdəliyi, başqa bir nöqtədə isə nağd pul götürməlidir. Yol çeklərinin ödənişi emitent, filial və ya sahibinin imzasına əsasən emitent tərəfindən müəyyən edilmiş digər təşkilat tərəfindən həyata keçiriləcəkdir.

- Pul çeki - müştərinin bank hesabından nağd pul çıxarılması barədə yazılı orderli çekdir.

Çeki verən şəxs (bankda vəsaiti olan), çek verərək sərəncam vermək hüququna malik olan fiziki və ya hüquqi şəxsin qeyd-şərtsiz əmrini özündə cəmləşdirir. Çek sahibinə (lehinə qəbz verilmiş fiziki və ya hüquqi şəxs) verilir. Təşkilat bankdan çek kitabçasını ya bu məqsədlə töhfə verdiyi öz vəsaitləri hesabına, ya da çek dəftəri əldə etmək üçün verilən kredit hesabına əldə edə bilər. Çeklər, əmək haqqı, müavinət və digər xərcləri ödəmək məqsədi ilə təşkilatın özü tərəfindən kassada pul almaq üçün də istifadə olunur.

İnkasso əməliyyatları hər hansısa icra orqanının əmri ilə əlavə olunan icra sənədinə əsasən ödəyicinin bankı tərəfindən məcburi qaydada həyata keçirilən əməliyyatlardır. İnkasso sərəncamları ilə hesablaşmalar aparılması zamanı məcburi icra orqanlarının birinin göstərişi ilə icraçı bank ödənişi ödəyicinin hesabından sonuncunun sərəncamı olmadan, mübahisəsiz qaydada həyata keçirir. İnkasso sifarişləri, şübhəsiz ki, icra sənədləri və digər hallarda, məsələn, arbitraj, vergi orqanlarının qərarı ilə silinə bilər.

Planlaşdırılan ödənişlər qaydasında hesablaşmalar.

Bu forma ilə hesablaşmalar hər bir fərdi göndərmə, malların buraxılması və ya xidmətlərin göstərilməsi üçün deyil, tərəflərin əvvəlcədən razılaşdırdığı vaxtda və miqdarda vaxtaşırı pul köçürülməsi yolu ilə həyata keçirilir. Planlaşdırılmış

ödənişlər həm rezident, həm də qeyri-rezident qurumları üçün istifadə olunur və ödəmə tapşırıqları, ödəniş tələbləri, köçürmələr və ya hesab çekləri ilə həyata keçirilə bilər. Planlaşdırılan hər bir ödənişin məbləği müəssisələr tərəfindən ödənişlərin tezliyinə və məhsulların, malların və ya xidmətlərin alışı (tədarük) həcminə əsasən gələn ay (rüb) üçün müəyyən edilir. Hesablamalar müqavilədə göstərilən qaydada aparılır.

Bu hesablaşma şəklində hesablaşma sənədləri həm alıcı tərəfindən (ödəniş tapşırıqları-tələblər), həm də ödəyici tərəfindən verilə bilər (sərəncamlar, çeklər).

Planlaşdırılmış ödənişlər qaydasında hesablamalar mühasibat və maliyyə işlərinin həcmi əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilər, çünki bu halda hər bir fərdi ödəniş sənədinin ödənişinə nəzarət edilməsinə ehtiyac qalmır.

Bir bank hesabına sahib olmaq gün ərzində baş verən çoxsaylı əməliyyatların gedişatını rahatlaşdırmaqda və nəzarəti gücləndirməkdə müəssisəyə dəstək olur. Bir çox bank, maliyyə əməliyyatlarının çətinlikləri zamanı məsləhətçisi mütəxəssis təklif etməklə yanaşı, işləri genişləndirməyə gəldikdə müəssisəyə rəhbərlik də təklif edir.

Banklar arasında dəyişən xidmətlər və komissiya dərəcələrinin fərqlənməsi səbəbindən doğru bank hesabı seçmək müəssisə üçün vacibdir və büdcəyə qənaət edə bilər.

Təşkilatın cari hesablarının sayı hər hansısa bir qaydayla məhdudlaşdırılmır. Hesab açma cəhdləri AR Mərkəzi Bankı İdarə Heyətinin 19 sayılı protokoluyla təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının kredit təşkilatlarında , cari, hesablaşma və digər hesabların açılması qaydaları" vasitəsilə tənzimlənir.

Hesab açmaq üçün aşağıdakı sənədlər bir bank qurumuna təqdim olunur:

- müəyyən edilmiş formada müraciət
- təsis sənədlərinin və qeydiyyat şəhadətnaməsinin notariat qaydada təsdiq olunmuş surətləri
- qeydiyyat vergi orqanından arayışın surəti

- sosial sığorta və təhlükəsizlik orqanlarında ödəyici kimi qeydiyyatda alınmasına dair sənədlərin surətləri

- rəhbərin və baş mühasibin (və ya yalnız rəhbərin) imza nümunələri olan notariat qaydasında təsdiq edilmiş vəsiqə

- təşkilatın möhürünün notariat qaydasında təsdiq olunmuş nümunəsi

2.3. Hesablaşma hesabında pul vəsaitlərinin uçotu

Təşkilatın mühasibat uçotunda pul vəsaitləri üzrə əməliyyatlar banklardakı hesablaşma hesablarından çıxarışlar və onlara əlavə edilmiş pul sənədləri əsasında əks olunur.

Bank qurumundan alınan çıxarış yoxlanılır və işlənir, müxbir hesabları (kodları) vurulur, həmçinin maşın və avadanlıqların saxlanması, istismarı, ümumi istehsal və ümumi xərclər, büdcə ilə hesablaşmalar və digər xərclər üçün məqalə kodları qoyulur. Bu, analitik uçotun təşkili üçün tələb olunur. Məbləğin maddə üzrə qruplaşdırılması mühasibat uçotu, ayrı-ayrı struktur bölmələri kontekstində açılmış və müvafiq sifariş jurnalları üçün sənədlərin məlumatlarına uyğun olaraq doldurulmuş transkript vərəqələrində aparılır.

Təşkilatın mühasibat şöbəsində hesablaşma hesabları üzrə əməliyyatların uçotu üçün 223 sayılı "Bank Hesablaşma Hesabları" hesabında aparılır. Debetdə təşkilatın sərbəst vəsaitlərinin ayın əvvəlindəki qalıqları və daxilolmaları əks olunur. Kredit təşkilatın tədarükçülərə və podratçılara maddi dəyərlər, görülən işlər və göstərilən xidmətlər üzrə borcunu ödəmək üçün hesablaşma hesablarından vəsaitlərin büdcəyə, alınan kreditlərə görə banka, büdcədənkənar fondlara və digər kreditörlərə borclarının silinməsinə, habelə kassada təşkilata nağd şəkildə verilmiş məbləğləri əks etdirir.

Hesablardakı vəsaitlərin inventarizasiyası.

Hesablardakı vəsaitlərin inventarizasiyası aparılarkən, müvafiq mühasibat hesablarına yazılmış debitor və kreditor borclarının məbləğlərinin etibarlılığını yoxlamaq vacibdir. Bütün təşkilatlar hesablar planının uçotunu ciddi şəkildə aparmalıdırlar. Hesablaşmaların inventarizasiyası debitor borclarının azaldılmasına, dövriyyə vəsaitlərinin dövriyyəsinin sürətlənməsinə və bütövlükdə təşkilatın maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına kömək edir.

İnventarlaşdırma komissiyası sənədli yoxlama yolu ilə qurmalıdır:

- banklar, vergi və maliyyə orqanları, büdcədənkənar fondlar, digər təşkilatlar,

habelə təşkilatın ayrı-ayrı balanslara ayrılmış struktur bölmələri ilə hesablaşmaların düzgünlüyü;

- mühasibat sənədlərində qeydə alınan çatışmazlıq və oğurluqlar üçün borc məbləğlərinin düzgünlüyü və etibarlılığı;

- məhdudiyyət müddəti bitmiş debitor və kreditor borcları daxil olmaqla, debitor və kreditor borcları məbləğlərinin düzgünlüyü və etibarlılığı.

Üzləşmə zamanı borcun baş vermə vaxtını, onun reallığını və gecikdirilməsində məsuliyyət daşıyan şəxsləri (əgər varsa) müəyyənləşdirmək lazımdır. Bu məqsədlə təşkilatın mühasibat şöbəsi bütün alıcılara və borclulara borcları barədə fərdi hesablarından çıxarışlar göndərir. Borclular çıxarışlar alındığı gündən bir ay ərzində onlara borclarını təsdiqləməyə və ya əsaslandırılmış etirazlar bildirməyə borcludurlar.

Məhsulların, işlərin və xidmətlərin satışından əldə olunan gəlirin mal göndərildiyi, iş və xidmətlər yerinə yetirildiyi və hesablaşma sənədləri alıcıya (müşəriyə) təqdim edildiyi zaman müəyyənləşdirmə metodundan istifadə edən bir təşkilat tərəfindən yaradılan şübhəli borclar ehtiyatının inventarizasiyası, vaxtında qaytarılmayan, müqavilələrlə müəyyən edilmiş və müvafiq zəmanətlərlə təmin olunmayan məbləğlərin etibarlılığını yoxlamaqdır.

İnventarlaşdırma komissiyası aşağıdakılara diqqət yetirməlidir:

- ilin sonunda bütün hesablaşma hesablarında borcların razılaşdırılmış məbləğləri olmasına

- çatışmazlıq və oğurluq üçün borc məbləğinin qalığının düzgünlüyü və etibarlılığı və bu borcun alınması üçün görülən tədbirlərə

- debitor, kreditor borcu və balansa qoyulmuş hesab məbləğlərinin düzgünlüyü və etibarlılığı, habelə bank vasitəsi ilə toplanmayan debitor borclarının məcburi toplanması üçün tələblərin irəli sürüldüyünə

- hesabat tarixində borcların məbləği ilə bağlı fikir ayrılıqlarını aradan qaldırmaq mümkün olmadıqda, hər bir tərəfin balanslarında borclu və kreditorlarla

hesablaşmaları mühasibat uçotundan irəli gələn məbləğlərdə əks olunur və onun tərəfindən düzgün olaraq tanınır. Marahlı tərəf (kreditor) fikir ayrılığına dair materialı iddia müddətinin qaçmaması üçün arbitraj məhkəməsinə təqdim etmək məcburiyyətindədir

Borclu təşkilat tərəfindən malların faktiki olaraq alındığı tarixdən dörd ay keçdikdən sonra öhdəliklər üzrə ödənilməli olan məbləğ tələb olunmazsa hesabların məbləği kreditor təşkilatın zərərləri üçün zərərli debitor borcu kimi silinir.

Hesablar Planına uyğun olaraq 223 nömrəli «Bank hesablaşma hesabları» müəssisənin bankdakı hesabında manatla saxlanılan pul vəsaitlərinin mövcudluğu və hərəkəti haqqında məlumatları ümumiləşdirməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bank əməliyyatları zamanı istifadə olunan mühasibat yazılışları aşağıdakı kimidir:

Cədvəl 3: Bank əməliyyatlarında pul vəsaitlərinin uçotu
Bank əməliyyatlarda pul vəsaitlərinin uçotu

Debit	Kredit
<i>1. Kassada olan pulun bankdakı hesablaşma hesabına verilməsi</i>	
223 «Bank hesablaşma hesabı»	221 «Kassa»
<i>2. Alıcılar və sifarişçilər tərəfindən pul vəsaiti daxil olunması</i>	
223 «Bank hesablaşma hesabı»	171 «Alıcılar və müştərilərin uzunmüddətli debitor borcları» və ya 211 «Alıcılar və müştərilərin qısamüddətli debitor borcları»
<i>3. Uzunmüddətli bank kreditləri alınması</i>	
223 «Bank hesablaşma hesabı»	401 «Uzunmüddətli bank kreditləri»
<i>4. Hesabdan səhvən silinən məbləğin geri qaytarılması</i>	
223 «Bank hesablaşma hesabı»	218 «Debitor borclarda şübhəli borclar üzrə düzəlişlər»
<i>5. Təsisçilər tərəfindən hesaba pul vəsaiti daxil olunması</i>	
223 «Bank hesablaşma hesabı»	302 «Nominal nizamnamə kapitalının ödənilməmiş hissəsi»
<i>6. Müştəridən avans alınması</i>	
223 «Bank hesablaşma hesabı»	443 «Alınmış uzunmüddətli avanslar» və ya 543 «Alınmış qısamüddətli avanslar»
<i>7. Valyuta satışından pul vəsaiti daxil olunması</i>	
223 «Bank hesablaşma hesabı»	222 «Yolda olan pul vəsaitləri»
<i>8. Əsas vəsaitlərin satışı nəticəsində daxil olunması</i>	
223 «Bank hesablaşma hesabı»	601 «Satış»
<i>9. Törəmə müəssisələrdən daxil olunması</i>	
223 «Bank hesablaşma hesabı»	212 «Asılı və ya törəmə müəssisələrin qısa müddətə alınmış debitor borcları»
<i>10. Satışdan kənar gəlirlərdən vəsaitin daxil olunması</i>	

223 «Bank hesablaşma hesabı»	611 «Sair əməliyyat gəlirləri»
<i>11. Artıq ödənilən məbləğ büdcədən geri qaytarılması</i>	
223 «Bank hesablaşma hesabı»	521 «Vergi öhdəlikləri»
<i>12. Qısamüddətli borc alınması</i>	
223 «Bank hesablaşma hesabı»	504 «Qısamüddətli borclar»
<i>13. Əvəzsiz maliyyə yardımının alınması</i>	
223 «Bank hesablaşma hesabı»	611 «Sair əməliyyat gəlirləri»
<i>14. Dövlət və ya Baş idarədən dotasiya alınması</i>	
223 «Bank hesablaşma hesabı»	444 «Uzunmüddətli təyinatlı maliyyələşmələr və daxilolmalar» və ya 544 «Qısamüddətli təyinatlı maliyyələşmələr və daxilolmalar»
<i>15. Digər debitorlardan vəsaitin alınması</i>	
223 «Bank hesablaşma hesabı»	211 «Alıcılar və ya müştərilərin qısamüddətli debitor borcları»
<i>16. İddialar üzrə məbləğin digər müəssisələrdən alınması</i>	
223 «Bank hesablaşma hesabı»	217 «Qısamüddətli digər debitor borcları»
<i>17. İşçilər tərəfdən müəssisəyə dəyən zərərin ödənilməsi</i>	
223 «Bank hesablaşma hesabı»	173 «Əsas işçi heyətinin uzunmüddətli debitor öhdəlikləri»
<i>18. Gələcək dövrün hesabına məbləğin daxil olunması</i>	
223 «Bank hesablaşma hesabı»	442 «Növbəti hesabat dövrü üçün formalaşan gəlirlər»
<i>19. Hesablaşma hesabından çek vasitəsi ilə kassaya pul alınması</i>	
221 «Kassa»	223 «Bank hesablaşma hesabı»
<i>20. Maliyyə qoyulması üçün köçürülməsi</i>	
181 «Ödənişlərə qədər saxlanılmış uzunmüddətli investisiyalar» və ya 183 «Digər uzunmüddətli investisiyalar»	223 «Bank hesablaşma hesabı»
<i>21. Bankın xidmət haqqının ödənilməsi</i>	
202 «İstehsal məsrəfləri» 721 «İnzibati xərclər»	223 «Bank hesablaşma hesabı»
<i>22. Gələcək dövrün xərclərinin ödənilməsi</i>	
242 «Növbəti hesabat dövrləri üçün hesablanmış xərcləri»	223 «Bank hesablaşma hesabı»
<i>23. Kommersiya xərclərinin ödənilməsi</i>	
711 «Kommersiya xərcləri»	223 «Bank hesablaşma hesabı»
<i>24. Digər müəssisələrə avans verilməsi</i>	
192 «Verilmiş uzunmüddətli avanslar» və ya 243 «Verilmiş qısamüddətli avanslar»	223 «Bank hesablaşma hesabı»
<i>25. Qısamüddətli bank kreditlərinin qaytarılması</i>	
501 «Qısamüddətli bank kreditləri»	223 «Bank hesablaşma hesabı»
<i>26. Əvəzsiz maliyyə yardımı verilməsi</i>	
731 «Sair əməliyyat xərcləri»	223 «Bank hesablaşma hesabı»
<i>27. Büdcəyə ödənilən vergilərin köçürülməsi</i>	

521 «Vergi öhdəlikləri»	223 «Bank hesablaşma hesabı»
<i>28. Büdcədənənar fondlara ödənilməsi</i>	
523 «Digər icbari ödənişlər üzrə borclar»	223 «Bank hesablaşma hesabı»
<i>29. Kommunal xərclərin ödənilməsi</i>	
538 «Qısamüddətli digər kreditor öhdəliklər»	223 «Bank hesablaşma hesabı»
<i>30. Malsatanların borcunun ödənilməsi</i>	
531 «Podratçılara və malsatanlara qısamüddətli kreditor öhdəlikləri»	223 «Bank hesablaşma hesabı»
<i>31. Sosial-sığorta haqqının və pensiya təminatına görə borcun köçürülməsi</i>	
522 «Sosial sığorta fonduna ödənişlər»	223 «Bank hesablaşma hesabı»
<i>32. Təsisçinin hesabına dividendin köçürülməsi</i>	
534 «Dividendlərin ödənilməsinə görə təsisçilərə debitor öhdəlikləri»	223 «Bank hesablaşma hesabı»
<i>33. Əmlak sığortası üçün verilməsi</i>	
414 « Uzunmüddətli digər qiymətləndirilmiş borclar»	223 «Bank hesablaşma hesabı»
<i>34. İcarə haqqı ödənilməsi</i>	
535 «İcarəyə görə qısamüddətli kreditor borcları»	223 «Bank hesablaşma hesabı»

Mənbə: Mühasibat uçotlarının qaydası əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Bank, müştərisi tərəfindən köçürülən (həm müştərinin özündən, həm də üçüncü şəxslərdən) hesab fondlarını qəbul etməyi və kreditləşdirməyi, həm də sonuncunun tələbi ilə tələb etdiyi məbləğləri müəyyənləşdirilmiş qaydada verməyi öhdəsinə götürür. Bank hesabdakı pul vəsaitlərini, istədiyi təqdirdə kredit mənbələri daxilində istifadə edə bilər. Buna görə bank hesabdakı qalıq üçün müştəriyə faiz ödəyir.

Bank hesabı müqaviləsinə xitam verilməsi müştərinin hesabının bağlanması üçün əsasdır. Müştəri heç bir səbəb göstərmədən bank hesabı müqaviləsinə vaxtından əvvəl birtərəfli qaydada ləğv etmək hüququna malikdir. Bu vəziyyətdə, müqavilə müştərinin tələbi ilə ləğv edilir.

Bank müqaviləni vaxtından əvvəl yalnız məhkəmə ilə ləğv edə bilər:

- müştərinin hesabında saxlanılan vəsaitin miqdarı bank qaydaları və ya müqaviləsində nəzərdə tutulmuş minimum məbləğdən aşağı olduqda, bu barədə müəssisəyə bildiriş göndərildiyi gündən bir ay ərzində bu məbləğ bərpa olunmazsa;
- müqavilədə başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, il ərzində bu hesabda əməliyyatlar olmadıqda.

Hesabdakı vəsait qalıǵı müştəriyə verilir və ya onun göstərişi ilə müştəridən müvafiq yazılı ərizə alındıqdan sonra yeddi gündən gec olmayaraq başqa bir hesaba köçürülür.

III FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ PUL VƏSAİTLƏRİNİN MALİYYƏ HESABATLARINDA ƏKS OLUNMASI PROSEDURLARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ.

3.1. Pul vəsaitlərinin uçotunda və maliyyə hesabatında pul vəsaitlərinin və ekvivalentlərinin əks etdirilməsi metodikası

Nağd pul, bank hesablaşması, valyuta mübadiləsi, xüsusi hesablarda, verilmiş akkreditivlərdə, verilmiş çek kitabçalarında, tranzit və pul sənədlərində saxlanılan cari aktivlərin bir növüdür. Bunlar mütləq likvidliyə malik xüsusi dövriyyə vəsaitləridir, bu səbəbdən təşkilatın müəyyən bir zamanda ödəmə qabiliyyətini təyin edən həcməlidir. Digər tərəfdən, ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi təşkilatın pul axınlarının hesablanması və müqayisəsinə əsaslanır.

Nağd pul axınının idarə olunması ehtiyac baxımından bir təşkilat üçün xüsusilə vacibdir:

- balans likvidliyinin tənzimlənməsi;
- cari aktivlərin idarə edilməsi;
- əsaslı xərclərin vaxt parametrlərinin planlaşdırılması və maliyyələşdirilməsi;
- cari xərclərin idarə edilməsi və resurslardan səmərəli istifadə üçün onların optimallaşdırılması;
- iqtisadi artımın proqnozlaşdırılması.

Bu amillər birlikdə nağd pul axınının idarə edilməsi, pul vəsaitlərinin istifadəsinin təhlükəsizliyi, qanunların və səmərəliliyin idarə olunması, təşkilatın ödəmə qabiliyyətinin qorunması üçün ən vacib vasitə kimi nağd pul uçotun təşkilatının maliyyə idarəetməsindəki xüsusi rolunu müəyyənləşdirir.

Nağd pul axınının idarə edilməsinin əsas məqsədlərindən biri, qurumun fəaliyyəti və inkişafı prosesində maliyyə balansını fondların daxilolma və xərcləmə həcmələrini tarazlaşdırmaqla, eyni zamanda vaxtında sinxronlaşdırmaqla təmin etməkdir.

Nağd pul axınının təhlili metodologiyası, bir qurumun fəaliyyətində nağd pul və pul vəsaitlərinin hərəkəti idarəetməsinin səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsinə və onun real ödəmə qabiliyyətinin müəyyənləşdirilməsinə yönəlmiş, müəyyən bir ardıcılıqla və münasibətdə aparılan analitik prosedurlar sistemi kimi müəyyən edilə bilər. Təşkilatın ödəmə qabiliyyətinin səviyyəsinin təhlili və qiymətləndirilməsi ehtiyacla əlaqədardır:

- təşkilatın inkişafının maliyyə vəziyyətinin və davamlılığının mütəmadi proqnozlaşdırılması;
- dövlət, büdcədən kənar fondlar, təchizatçılar, işçilər, səhmdarlar qarşısında öhdəliklərin vaxtında qaytarılması;
- ortaqların və investorların birgə fəaliyyət göstərməyə inamının artırılması;
- kreditlərin tam qaytarılması və istifadəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.

Ümumiyyətlə, bir təşkilat, aktivləri xarici öhdəliklərdən çox olduqda, ödəmə qabiliyyətli sayılır. Başqa sözlə desək, təşkilat öz kapitalına sahibdirsə, formal olaraq ödəmə qabiliyyətinə malikdir. Bununla birlikdə, təşkilatın həqiqi ödəmə qabiliyyətini qiymətləndirmək üçün, fikrimizcə, ilk növbədə, pul vəsaitlərinin hərəkətinin ətraflı təhlili və ikincisi, maliyyə ödəmə qabiliyyəti nisbətlərinin hesablanması və qiymətləndirilməsi lazımdır.

Nağd pul axınının təhlili və qiymətləndirilməsi praktikasında birbaşa və ya dolaylı pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat tərtib metodundan istifadə edilir. Hər bir metodun öz üstün cəhətləri var.

Birbaşa metodun üstünlükləri:

- daxilolmaların və ödəmələrin ümumi məbləğini qiymətləndirməyə imkan verir;
- qəbzləri və ödənişləri vaxtında sinxronizasiya etməyə imkan verir ki, bu da cari öhdəliklər, investisiya fəaliyyətləri və əlavə ödənişlər üçün ödənişlər üçün vəsaitlərin yetərliliyini qiymətləndirməyə imkan verir;

- üç növ fəaliyyət kontekstində ən böyük giriş və çıxışları meydana gətirən maddələri görməyə imkan verir;

- dolayı metodla gizlənə biləcək nağd pul problemlərini və ya imkanlarını müəyyənləşdirməyə kömək edir.

- alınan məlumatlar vəsait büdcəsinin formalaşmasında istifadə edilə bilər.

Bununla birlikdə, bu metodun dezavantajı, alınan maliyyə nəticəsi ilə təşkilatın hesablarındakı vəsaitlərdəki dəyişikliklər arasındakı əlaqəni açıqlamamasıdır.

Dolayı metod hesabat dövründə xalis pul axınıni xarakterizə edən məlumatları hesablamağa və əldə edilmiş mənfəət ilə pul balansındakı dəyişikliklər arasında əlaqəni qurmağa imkan verir. Bu metod, əldə edilmiş maliyyə nəticəsinin xalis mənfəət miqdarında müəyyən düzəlişlər yolu ilə yenidən hesablanmasına əsaslanır.

Dolayı metoddan istifadə edilərkən, investisiya və maliyyələşdirmə fəaliyyətlərindən əldə edilən xalis pul vəsaitlərinin yalnız birbaşa metodla hesablandığı xatırlanmalıdır. Dolayı metodun birbaşa metoddan əsas müsbət fərqi, xalis mənfəətin bağlanan bank məlumatlarından niyə fərqli olduğunu izah etməyə kömək etməsidir.

Xalis nağd pul məbləği ilə əldə edilmiş maliyyə nəticəsi arasındakı fərqi səbəbləri, ilk növbədə maliyyə nəticəsinin hesablama prinsipinə əsasən formalaşması, nağd dəyişikliklərin nəticəsi isə nağd pulla müəyyənləşdirilməsi ilə müəyyən edilir.

Bundan əlavə, mənfəət miqdarını təsir edən ayrı-ayrı gəlir və xərclərin formalaşması pul daxilolmalarına və xaricəlmələrinə təsir göstərmir. Məsələn, amortizasiyanın hesablanması mənfəətin formalaşmasına təsir edir, lakin vəsaitin xaricə çıxmasına səbəb olmur. Digər bir nümunə, hesabat dövründə debitor borclarının qaytarılması maliyyə nəticəsinə təsir etmir, əksinə vəsait axınına səbəb olur.

Dolayı metodla ümumiyyətlə üç qrupa birləşdirilə bilən bir sıra düzəlişlər edilir.

1. Bu əməliyyatlardan vəsaitlərin daxil olması və çıxması ilə mühasibat uçotunda gəlir və xərclərin tanınması zamanı uyğunsuzluqla əlaqəli düzəlişlər.

2. Xalis mənfəət göstəricisinin hesablanmasına birbaşa təsir etməyən, lakin pul axınına səbəb olan ticarət əməliyyatları ilə əlaqəli düzəlişlər.

3. Mənfəətin hesablanmasına birbaşa təsir göstərən, lakin pul axını yaratmayan əməliyyatlarla əlaqəli düzəlişlər.

Dolayı metodla nağd pul hərəkəti hesabatı hazırlamaq üçün başlanğıc nöqtəsi maliyyə nəticələri haqqında hesabatda təqdim olunan xalis mənfəət (zərər) dir. Bundan əlavə, pul vəsaitlərinin hərəkəti ilə birbaşa əlaqəsi olmayan məbləğlərə (xalis mənfəətdən əlavə və ya çıxılmaqla) düzəlişlər edilir.

Dolayı metodla hazırlanan bir hesabat, təşkilatın hesabat dövrü üçün aldığı xalis mənfəət (zərər) ilə eyni dövr üçün pul vəsaitlərinin hərəkətinin nəticəsi arasındakı fərqi göstərir.

Məsələn, verilmiş məlumatlar əsasında (Cədvəl 4) dolayı metoddan istifadə edərək kənd təsərrüfatı təşkilatının fəaliyyət sahələri üzrə pul axınlarını hesablayaq.

Cədvəl 4: Təşkilatın balansının ilkin məlumatları, min manat ilə

Aktiv	İlin sonunda		Passiv	İlin sonunda	
	2019	2020		2019	2020
Əsas vəsaitlər	2 600	2 000	Nizamnamə kapitalı	1 500	2 010
Xammal və materiallar	1 130	1 910	Bölünməmiş mənfəət	2 450	2 775
Hazır məhsullar	330	540	Qısamüddətli kreditlər	650	530
Debitor borcları	990	1 300	Ödənilməli hesablar	520	670
Nağd pul	70	235			
Balans	5 120	5 985	Balans	5 120	5 985

Mənbə: Халяпин Х.А., (2016). “Оптимизация структуры бухгалтерского баланса как фактор повышения финансовой устойчивости организации”.

İstinad məlumatları: əsas vəsaitlərin köhnəlməsi - 450.000 AZN; əsas vəsaitlərin satışından əldə edilən gəlir - 300.000 AZN; satılan əsas vəsaitlərin balans dəyəri - 150.000 AZN. Balansdakı bölüşdürülməmiş mənfəətdəki dəyişiklik, 2020-ci il üçün xalis mənfəət miqdarı ilə əlaqədardır

Həlli Cədvəl 5-də hesablanmışdır:

Cədvəl 5: Dolaylı metodla nağd pul axınının qurulması, min manat

Göstərici	Nağd pul qəbzi (gəlir)	Nağd pul xərclər
İlin əvvəlindəki nağd pul qalığı		70
Xalis gəlir	325	
Amortizasiya məbləği	450	
Xammal qalıqlarında artım		780
Hazır məhsul qalığında artım		210
Alacaq borclarındakı artım		310
Borc borclarında artım	150	
Qısamüddətli kreditlərdə azalma		120
Cari fəaliyyətlər üçün cəmi	925	1 420
Cari fəaliyyətdən xalis pul axını		-495
İnvestisiya fəaliyyətləri	150	
Maliyyə fəaliyyəti	510	
Şirkətin xalis pul axını		165
İlin sonunda nağd pul qalığı		235

Mənbə: Халяпин Х.А., (2016). “Оптимизация структуры бухгалтерского баланса как фактор повышения финансовой устойчивости организации”.

Beləliklə, təşkilatın xalis pul axınının hesabat ili üçün əldə edilmiş xalis mənfəətlə müqayisədə daha aşağı dəyəri, xalis mənfəətin əhəmiyyətli bir hissəsinin cari cari aktivlərin kapitallaşmasına sərf olunduğunu göstərir. Bu, gələcək dövrdə cari fəaliyyətlərdən xalis pul axınlarında artım təmin etməlidir.

Bazar iqtisadiyyatında müəssisələr arasında müxtəlif iqtisadi əlaqələr, müxtəlif məhsulların alqı-satqısı əməliyyatları mövcuddur. Satılan məhsullar üçün nağd pul alınır və alınan məhsulların dəyəri satıcılara ödənilir.

Bundan əlavə, büdcə, banklar, müxtəlif dövlət qurumları, müəssisələrin işçiləri və digər müəssisələrlə hesablaşmalar aparılır. Müəssisələr arasında bütün əməliyyatlar pul vəsaitlərinin köməyi və iştirakı ilə həyata keçirilir. Beləliklə, pul vəsaitlərinin uçotu müəssisələrdə fəaliyyətinin davamında və idarə olunmasında mühüm rola sahibdir.

Müəssisələr və təşkilatlar arasında hesablaşmalar iki yolla, nağd və nağdsız şəkildə aparılır. Hər bir müəssisə nağd pul saxlamaq hüququna malikdir və digər tərəfdən müəssisələr öz aralarında nağdsız hesablaşmalar aparmaq üçün bank hesabı və digər hesablar açirlar.

Pul vəsaitlərin uçotu üzrə mühasibat şöbəsinin əsas vəzifələri pul vəsaitlərinin təhlükəsizliyini və düzgün istifadəsini təmin etmək, nağd və bank əməliyyatları aparmaq üçün müəyyən edilmiş qaydalara ciddi əməl etmək, sənədlər və mühasibat reyestrlərində nağd pul axınının düzgün qeydiyyatıdır. Mühasibat uçotu qarşısında ödənişlərin aparılması və ümumilikdə pul vəsaitlərinin uçotunun təkmilləşdirilməsi aşağıdakı vəzifələrə əsaslanır:

- nağdsız və nağd ödənişlərin vaxtında sənədləşdirilməsi və dəqiqliyi;
- nağd pul vəsaitinin və ödənişlərin maliyyə sənədlərində tam və operativ əks edilməsi;
- mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq vəsaitlərin müəyyən limitlərdə, smeta və fondlarda istifadəsini təmin etmək;
- vaxtı keçmiş kreditor və debitor borcların yaranmasının qarşısını almaq üçün üzvləşmənin aparılması, vaxtında ödənişlərin edilməsi;
- müəssisənin kassa, bank hesabı və digər hesablarında nağd pul qalığı və saxlanmasına nəzarətin təmin etdirilməsi;
- hesablaşma və ödəmə intizamına uyğunluğu, satın alınan maddi dəyərlərin və xidmətlərin vaxtında ödənilməsini yoxlamaq.

Kassa əməliyyatlarının daha düzgün və şəffaf aparılması, həmçinin prosedurların təkmilləşdirilməsi yolunda Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən qəbul edilmiş qərarlar, qaydalar və təlimatlar mövcuddur. Bütün müəssisələrdə pul qalıqlarını saxlamaq və bu pullarla hesabları bağlamaq üçün bir seyf qurulur. Kassalardakı nağd pul qalığının limitləri və gəlirdən istifadə normaları bank şöbələri tərəfindən bu müəssisələrin rəhbərləri ilə razılaşdırılmaqla müəyyən edilir. Bu limitlər yenidən nəzərdən keçirilə bilər və zərurət yarandıqda dəyişdirilə bilər. Müəssisələr və təşkilatlar üçün nağd limit aylıq əmək haqqının fondundakı məbləğin 5 faizindən çox olmamalıdır.

Müəssisə, pul və sənədlərin qəbulu, saxlanması və təyinatı üçün lazımı avadanlıqlarla təchiz olunmuş binaya sahib olmalıdır. “Xalq təsərrüfatında kassa

əməliyyatları aparılması qaydaları”na əlavə edilmiş tövsiyədə qeyd olunub ki, nağd pulun və qiymətli əşyaların təhlükəsiz saxlanılmasını təmin etmək üçün kassa aparatı digər xidmət binalarından və köməkçi binalardan təcrid olunmalı, saxlanması üçün seyf olmalıdır.

Kassa əməliyyatlarının idarə edilməsi, pul və qiymətli kağızların qorunması üçün maddi məsuliyyət daşıyan bir kassir təyin edilir. Müəssisənin rəhbəri bir kassiri işə qəbul etdikdən sonra kassir kassa əməliyyatları qaydaları ilə tanış olmalı və onları imzalamalıdır. Bundan sonra kassirlə tam fərdi formada maddi məsuliyyət daşdığına dair müqavilə imzalanır. Bütün bu qaydalar yeni qurulan müəssisələrdə birmənalı inkişaf və təkmilləşdirmə yolunu göstərir.

Bank hesabında olan nağd pulun uçotu hesablar planında müəyyən edilmiş 223 nömrəli hesabda əks olunur və bu hesab aktiv hesabdır. Müəssisənin 223 nömrəli bank hesabındakı vəsaitlərin mövcudluğu və hərəkəti barədə məlumatlar onlayn bank sistemində əks olunur. Müəssisənin xarici valyutada hesabları olarsa bunlar da 223 nömrəli hesabın subhesablarında əks olunurlar. Milli valyutamız olan manat əksər hallarda 223.1 –ci hesabda yerini tutur.

3.2. Pul vəsaitlərinin və ekvivalentlərinin uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Vəsaitlərin adekvatlığının qiymətləndirilməsi əslində onların dövriyyəsinə xarakterizə edir. Üstəlik dövriyyə dərəcələri nə qədər yüksəkdirsə, pul dövriyyəsi bir o qədər səmərəlidir.

Nağd pulun adekvatlığı təhlil edilərkən, öhdəliklərin ödəmə müddətinin cari monitorinqi əsas rol oynamalıdır. Cari ayda bitən nağd pul ilə öhdəlik nisbətinin aylıq təhlili nağd çatışmazlıq və ya artıqlıq barədə ən dəqiq mənzərəni təmin edir. Ödəmə qabiliyyətinin səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün, müəyyən bir zamanda təşkilatın cari ödəmə qabiliyyətini göstərən vəsaitlərin adekvatlıq nisbətini də hesablamaq olar.

Özünü maliyyələşdirmə məlumatları, təşkilatın əvvəllər göndərilən məhsullar üçün vəsait alınması səbəbindən cari fəaliyyətlərini fasiləsiz olaraq həyata keçirə biləcəyini göstərmək məqsədi daşıyır. Bu əmsalların dəyərləri nə qədər yüksəkdirsə (müvəqqəti cəhətdən) təşkilatın əsas fəaliyyətini yalnız mövcud pul vəsaitləri hesabına və əvvəllər göndərilən mallar üçün vəsait qəbulu hesabına həyata keçirmə qabiliyyəti bir o qədər çoxdur.

İstehsalat müəssisələrində özünü maliyyələşdirmə əmsalı pul vəsaitlərinin yenidən istehsalata yönləndirilməsi baxımından daha çox önəm daşıyır. Belə ki, məhsul satışlarından mədaxil olunan vəsaitlər hesabına xammal bazası artırılır və istehsalat üçün vacib xərclər qarşılır. Pulun dövriyyə əmsalı kiçik olarsa müəssisədə fəaliyyətlə bağlı ciddi problemlər yarana bilər.

Göstəricinin dəyərindən asılı olaraq son hesabat dövrü məlumatları əsasında hesablanan "Cari öhdəliklər üçün ödəmə dərəcəsi", bütün təşkilatlar üzrə üç qrupa bölünür:

- 1) göstərilən göstəricinin dəyərini 3 ayı keçmədiyi həlledici təşkilatlar;
- 2) göstərilən göstəricinin dəyərini 3 aydan 12 aya qədər olduğu birinci kateqoriyalı müflis təşkilatlar;
- 3) göstərilən göstəricinin dəyərini 12 ayı keçdiyi ikinci kateqoriyalı müflis təşkilatlar.

Qeyri-sabit bazar şərtləri, mühasibat və vergi uçotu və maliyyə hesabatlarının tərtib edilməsini tənzimləyən hüquqi aktların mükəmməl olmaması və uyğunsuzluğu şəraitində, bir təşkilatda pul vəsaitlərinin hərəkətinin sabit və davamlı hərəkəti onun faktiki ödəmə qabiliyyətini müəyyənləşdirir. Buna görə də hesabat dövründə məhsulların (işlərin və ya xidmətlərin) satışından əldə olunan gəlirlərin real pul daxilolmaları ilə təmin olunma faizi nə qədər yüksək olarsa, ticarət təşkilatının ödəmə qabiliyyəti də o qədər yüksəkdir.

Beləliklə, pul vəsaitlərinin hərəkəti idarəetməsinin səmərəliliyinin artırılması aşağıdakılar yolu ilə əldə edilir:

- debitor borclarının dövriyyə müddətinin (günlərlə) azaldılması;
- kreditor borclarının dövriyyə müddətinin (günlərlə) artması (qəbuledilməz borc məbləği yaranmamaq şərti ilə);
- daha səmərəli ödəmə formalarının istifadəsi;
- dövriyyə fondlarının ehtiyat normalarının optimallaşdırılması və s.

Nəticədə, təşkilatın pul axınlarının təhlili aşağıdakılar barədə məlumat əldə etməyə imkan verir.

- fəaliyyət göstərdiyi müddətdə təşkilatın nağd artım almaq qabiliyyəti;
- təşkilatın hazırda və gələcəkdə maliyyə öhdəliklərini yerinə yetirmək, dividendlər vermək və borclu qalma qabiliyyəti;
- cari fəaliyyətdən xalis mənfəət (zərər) və real xalis pul axını məbləği ilə bu uyğunsuzluğun səbəbləri arasında uyğunsuzluqlar;
- pul vəsaitlərinin hərəkəti ilə əlaqəli və əlaqəli olmayan investisiya və maliyyə əməliyyatlarının təşkilatın maliyyə vəziyyətinə təsiri;
- investisiya və maliyyələşdirmə sahəsində keçmişdə qəbul edilmiş qərarların təşkilatın gələcək maliyyə vəziyyətinə təsiri;
- xarici maliyyələşdirmə üçün təxmin edilən ehtiyacın ölçüsü və s.

Rəsmi olaraq, ödəmə qabiliyyətinin səviyyəsi, cari aktivlər və qısamüddətli öhdəliklərin həcmələri və şərtləri, eyni zamanda öz dövriyyə aktivlərinin mövcudluğu və yetərliliyi baxımından uyğunluğudur.

Müsbət saldoya malik pul axını böyümə üçün vacibdir, buna görə də onu davam etdirmək vacibdir. Əslində nağd pul axınının idarə edilməsi satışlar qədər xərcləri və əməliyyatları idarə etməkdir.

Səmərəli nağd pul axını o qədər vacibdir ki, əksər müəssisələrin uğursuz olmasının əsas səbəblərindən biri, ehtiyac olduqda əllərində kifayət qədər nağd pullarının olmamasıdır. Pul axınının yaxşılaşdırılmasına və böhran zamanı əməliyyatları düzgün yolda aparmağa, pul qazanmağı, əməliyyat xərclərini idarə

etməyi, satış və marketinqi yenidən qurmağı optimallaşdıracaq metodlar aşağıdakılardır:

- Fakturaların qısa müddətdə alıcıya göndərilməsi

Şirkətlər ödənişləri qəbul etmək üçün ilk növbədə fakturaları göndərməlidirlər. Fakturalar hər ay standart tarixlərdə yaradılmaqla prosesi təkmilləşdirmək olar. Proses əl ilə aparılırsa və gecikmələrə səbəb olursa, onu avtomatlaşdırma biləcək mühasibat proqramı həllinə keçmək düşünülə bilər. Fakturaları vaxtında və ya daha əvvəl göndərmək - nağd pul axınının artırılmasının effektiv bir yoludur.

- Müştərilərə daha fərqli ödəmə imkanlarının təklif olunması

Yalnız ödəniş tapşırığı ilə bank hesabına ödəmə tələb etmək əvəzinə, ödəniş terminalları və nağd ödənişləri təşviq edəcək seçimləri təklif etmək pul dövriyyəsini sürətləndirməyin yoludur.

- Erkən ödəmələrdə endirim təklifi

Müştərilərə endirimlər olunaraq borclarını daha erkən (bir həftə ərzində) ödəməyə təşviq etməklə cari pul dövriyyəsini artırmaq olar. Digər seçim kimi, müntəzəm olaraq erkən ödəmə edən müştərilər üçün məhsul və ya xidmətlərdə endirimlər təklif oluna bilər.

- Gecikmiş ödənişlərə görə cərimə

Tərəflər arasında qarşılıqlı razılıq olduğu halda gecikən borclara görə faiz və ya cərimə tutulması tətbiq edilməklə mədaxil olunan məbləğin stabilliyini qorumaq mümkündür.

- Inventar yoxlanılmasının aparılması

Anbarda mövcud olan malların müntəzəm olaraq yoxlanılması ilə gec dövriyyə edən malların yenidən sifarişindən çəkinməklə pul vəsaitlərini daha səmərəli şəkildə investisiya layihələrinə yönləndirmək olar.

Nağd pul axınının artırılmasının yolu yalnız daha çox nağd pul gətirmək deyil, həm də nağd pul axınını məhdudlaşdırmaqdır. Bu o deməkdir ki, satışlar qədər qədər xərcləri də optimallaşdırmaq lazımdır. Biznes fəaliyyətini davam etdirə bilmək üçün

kreditlərə müraciət oluna bilər. Kreditlər riski artırsa da, nağd pul krediti götürməyin bir neçə böyük səbəbi var:

- Biznesi genişləndirmək
- Yeni texnikaların alınması
- Yeni layihələrin yaradılması
- Xammal bazasını genişləndirilməsi
- Mövsümdən kənar dövrlərdə fəaliyyətin davam etdirilməsi

Bu metodların hamısı nağd pul axınını idarə etməyə və artırmağa kömək edə bilər. İstər satışları artırmaq, istər xərcləri azaltmaq, istərsə də kapital cəlb etmək üçün verilən qərarlar nağd pul axınını artırmaq və daha uğurlu bir iş görmək üçün mühim şərtlərdən biridir.

Müəssisənin pul vəsaitlərinin hərəkəti idarəetməsinin səmərəliliyi aşağıdakı əsas müddəalarla müəyyən edilir:

- Müəssisələr üçün nağd pul vəsaitləri əməliyyat fəaliyyətinin bütün aspektlərində həyata keçirir. Effektiv şəkildə müəssisənin təşkil olunmasında pul axınları şirkətin yüksək gəlirlilik səviyyəsinə çatması üçün mühim şərtlərdən biri hesab olunur.

- Nağd pul axınının səmərəli idarə olunması strateji inkişaf prosesində istehsal müəssisələrinin maliyyə tarazlığını qoruyur. İşin maliyyə sabitliyi, müxtəlif valyutaların ölçüsü və zamanla bir-biri ilə necə sinxronlaşması ilə müəyyən etmək olar. Bu cür sinxronizasiyanın müəssisənin strateji inkişaf hədəflərinin reallaşması üçün əhəmiyyətli dərəcədə sürətlənməni təmin olunur.

- Müəssisələrdə nağd pul axınının rəasional formalaşmasında əməliyyat prosesinin ritminin artmasına xüsusi rol oynayır. Hər bir ödənişlərin həyata keçirilməsində uğursuzluq və ölçülməyən risklərin olması xammal və material istehsal ehtiyatlarının, əmək məhsuldarlığının səviyyəsinin, satış həcmələrinin və s. formalaşmasında mənfi təsir göstərəcəkdir

- Effektiv nağd pul axını idarəetməsi şirkətin borc kapitalına olan ehtiyacını azaltmaqda rolu böyükdür. Pul vəsaitlərinin axınlarını aktiv şəkildə idarə edilməsi daxili mənbələrdən ibarət olan öz maliyyə mənbələrindən daha rəşional və qənaətli istifadəni təmin etmək və bir müəssisənin inkişaf sürətinin borc vəsaitlərindən asılılığını azaltmaq mümkündür. Pul vəsaitlərinin axınlarının idarə edilməsində bu istiqamət həyat dövrünün ilk mərhələlərində xarici maliyyə mənbələrinə çıxışı məhdud olan müəssisələr üçün xüsusi əhəmiyyəti vardır.

- Nağd pul vəsaitlərinin idarəetməsi bir şirkətdə yüksək kapital dövriyyəsinə nail olmaq üçün vacib amillərdən biridir. Effektiv pul axını idarəetmə prosesində əldə olunan istehsal müddətində və maliyyə dövrlərində azalma ilə yanaşı, bu, müəssisənin iqtisadi fəaliyyətinə xidmət edən kapital tələbini də azaldır. Şirkət, səmərəli pul vəsaitlərinin hərəkəti idarəçiliyi yolu ilə nağd pul axınını sürətləndirərək zamanla qazancını artırır.

- Effektiv nağd pul vəsaitlərinin idarəetməsi iflas riskini azaldır. Uğurlu və gəlirli müəssisələr üçün belə iflas müddəti müxtəlif növ pul axınlarının balanssızlığı ilə nəticələnə bilər. Şirkətin nağd pul axınının idarə olunması prosesində alınan vəsaitlərin qəbulu və ödənişinin sinxronlaşdırılması iflas faktorunu aradan qaldıra bilər.

- Aktiv pul axını idarəetmə metodları şirkətə birbaşa nağd puldan əlavə gəlir əldə etməyə şərait yaradır. Hər şeydən əvvəl, müvəqqəti sərbəst pul qalıqları və cari aktivlərdə yığılmış investisiya mənbələrinin səmərəli istifadəsi nəzərdə tutulur.

Qeyd etmək olar ki, yaxın gələcəkdə Azərbaycan mühasibatlığında beynəlxalq maliyyə hesabat standartlarının maksimum dərəcədə istifadəsini proqnozlaşdırmaq çox çətindir. Lakin bu yolda təşəbbüs göstərmək lazımdır. Fikrimizcə, Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartının Azərbaycanda tətbiqi mövcud mühasibat sisteminin təkmilləşdirilməsinə və islahatların aparılmasına səbəb olacaqdır.

3.3. Pul vəsaitlərinin axını hesabatının tərtibi metodikası və onun təkmilləşdirilməsi

Müəssisənin mühasibat fəaliyyətinin əsas uçuğu və təhlili obyektı olan nağd pul vəsaitləri, "Nağd pul hərəkəti haqqında hesabat" ın tərtibi metodikasına əsaslanaraq, hesabat dövrü üçün xaric və daxilolmalarını müqayisə edərək, pul hərəkətlərini təhlil etmə ehtiyacını doğurur.

Nağd pul hərəkəti hesabatı məlumatları yalnız bir təşkilatın nağd pul idarəçiliyinin effektivliyini qiymətləndirmək üçün deyil, bütövlükdə təşkilatın fəaliyyətinin təhlili prosesində istifadə olunur. Fondların təhlili onun məqsədi və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsindən başlayır.

Təhlilin əsas məqsədi fondların yetərlilik səviyyəsini, istifadəsinin səmərəliliyini, habelə həcm və zaman baxımından müsbət və mənfi pul vəsaitləri hərəkəti balansını müəyyənləşdirməkdir.

Nağd pul axını təhlili aşağıdakıları müəyyən etməyə imkan verir:

- təşkilata daxil olan vəsaitin miqdarı və mənbələri
- vəsaitlərin istifadəsinin əsas istiqamətləri
- cari, investisiya, maliyyə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün təşkilatın vəsaitlərinin yetərliliyi

- təşkilatın cari öhdəliklərini ödəyə biləcəyini
- cari fəaliyyətə xidmət göstərmək üçün kifayət qədər alınan mənfəətdir
- mənfəət miqdarı ilə fondların həqiqi mövcudluğu arasındakı əlaqə

Nağd pul vəsaitlərin hərəkəti hesabatı, müəyyən bir hesabat dövrü üçün əməliyyat fəaliyyətləri, investisiya fəaliyyətləri və maliyyələşdirmə fəaliyyətləri kimi təsnif edilmiş pul vəsaitlərinin hərəkətini təqdim etməlidir. Müəssisələr xalis mənfəət və zərər üçün düzəlişlər edərək əməliyyat fəaliyyəti zamanı yaranan pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatını düzəldir. Bunlar aşağıdakı kimidir:

- hesabat dövrünün əvvəlinə və sonunda ehtiyatlar, debitor borcları və kreditor borclardakı qalıq dəyişikliklər

- pul olmayan maddələr (amortizasiya, təxirə salınmış vergi, qiymətləndirilmiş öhdəliklər, xarici valyutada olan digər gəlir və xərclər, ortaqların və pay sahiblərinin paylarının yığılmış mənfəət və zərərləri) haqqında açıqlanan məlumatlar

- qiymətləndirilmiş öhdəliklərin ödənilməsi üçün xaricəlmələr

- investisiya və maliyyə fəaliyyəti ilə yaranan pul vəsaitlərinin hərəkəti ilə bağlı digər maddələrə daxil olan məlumatlar

Nağd pul hərəkəti hesabatı, digər maliyyə hesabatları ilə birlikdə istifadə edildikdə, istifadəçilərə bir şirkətin xalis aktivlərindəki dəyişiklikləri, maliyyə strukturunda (likvidlik və ödəmə qabiliyyəti daxil olmaqla) və məbləğlərə və müddətə təsir etmək qabiliyyətini qiymətləndirməyə imkan verən məlumat verir. Nağd pul hərəkəti məlumatı müəssisənin pul və pul ekvivalenti yaratmaq qabiliyyətini qiymətləndirməkdə faydalıdır və istifadəçilərə müxtəlif müəssisələrin gələcək pul axınlarının bugünkü dəyərini qiymətləndirməyə və müqayisə etmək üçün modellər hazırlamağa imkan verir. Eyni əməliyyatlar və hadisələr üçün fərqli mühasibat metodlarından istifadənin təsirini aradan qaldırdığına görə fərqli şirkətlərin əməliyyat göstəricilərinə dair hesabatların müqayisə olunması qabiliyyətini artırır.

Tarixi nağd pul hərəkəti məlumatları tez-tez gələcək pul axınlarının məbləğinin, vaxtının və əminliyinin göstəricisi kimi istifadə olunur. Gələcək nağd pul axınlarının keçmiş qiymətləndirmələrinin doğruluğunu yoxlamaqda və gəlirliliklə xalis pul axını və qiymət dəyişikliklərinin təsiri arasındakı əlaqəni araşdırmaqda da faydalıdır.

Nağd pul hərəkəti hesabatı, əməliyyat, investisiya və ya maliyyələşdirmə fəaliyyətinə görə təsnifləşdirilərək dövr üçün pul axınlarını təqdim etməlidir.

Şirkət, əməliyyat, investisiya və maliyyələşdirmə fəaliyyətlərindən əldə etdiyi pul vəsaitlərini fəaliyyətlərinin xüsusiyyətlərinə daha uyğun bir şəkildə təqdim edir. Fəaliyyət növünə görə təsnifat, istifadəçilərə bu fəaliyyətlərin bir qurumun maliyyə vəziyyətinə, onun pul vəsaiti ekvivalentlərinin məbləğinə təsirini qiymətləndirməyə

imkan verən məlumat verir. Bu formada daha təkmilləşdirilmiş “Pul vəsaitlərinin axını” hesabatı müəssisənin ayrı fəaliyyət növlərindən formalaşan pul axınlarının analiz edilmək qabiliyyətini artırmaqla yanaşı, fəaliyyətlər arasındakı əlaqəni qiymətləndirmək üçün də istifadə oluna bilər.

Eyni əməliyyata fərqli olaraq təsnif edilən pul vəsaitləri daxil ola bilər. Məsələn, kreditin nağd ödənişinə həm faiz, həm də əsas borc daxil olduqda, faiz hissəsi əməliyyat fəaliyyəti kimi, əsas hissə isə maliyyə fəaliyyəti kimi təsnif edilə bilər.

Əməliyyat pul axınlarının böyüklüyü, bir qurumun fəaliyyətinin xarici borc mənbələrinə müraciət etmədən kreditləri ödəmək, əməliyyat qabiliyyətini qorumaq, dividendlər ödəmək və yeni investisiyalar qoymaq üçün kifayət qədər pul axını yaratdığına əsas göstəricisidir. İlk əməliyyat pul axınlarının spesifik komponentləri haqqında məlumat digər məlumatlarla birləşdirildikdə, gələcək əməliyyat pul vəsaitlərinin hərəkətinin proqnozlaşdırılmasında çox faydalıdır.

Əməliyyat fəaliyyəti

Əməliyyat fəaliyyətində yaranan pul vəsaitləri, əsasən şirkətin əsas gəlir gətirən fəaliyyətlərindən yaranır. Beləliklə, bir qayda olaraq, bunlar xalis mənfəət və zərərin müəyyənləşdirilməsinə daxil olan əməliyyatların və digər hadisələrin nəticəsidir. Əməliyyat pul axınlarına nümunələr aşağıda verilmişdir:

- malların satışını və xidmətlərin göstərilməsi ilə əldə olunan pul vəsaitləri
- icarə haqqından, rüsumlardan, komisiyon haqlarından və digər gəlirlərdən pul vəsaitləri
- mal və xidmətlər üçün təchizatçılara ödənişlər
- işçilərə və onların adından icra orqanlarına ödənişlər
- sığorta şirkətinə sığorta mükafatları və tələbləri, illik mükafatlar və digər sığorta imtiyazları şəklində daxilolmalar və ödənişlər
- maliyyə və ya investisiya fəaliyyətləri ilə əlaqələndirilə bilmədikləri təqdirdə nağd ödənişlər və ya gəlir vergisinin kompensasiyası

- kommersiya və ya kommersiya məqsədlərində istifadəsi üçün bağlanan müqavilələr üzrə daxilolmalar və ödənişlər

Bir şirkət ticarət və ya ticarət məqsədləri üçün qiymətli kağızları və kreditləri saxlaya bilər, bu halda onlar xüsusi satış üçün əldə edilmiş səhm kimi qəbul edilə bilər. Bu səbəbdən ticari və ya qiymətli kağızlarının alqı-satqısından yaranan pul vəsaitləri hərəkəti əməliyyat fəaliyyətləri kimi təsnif edilir. Eynilə, maliyyə şirkətlərindən alınan nağd avanslar və borclar, maliyyə şirkətinin əsas gəlir gətirən fəaliyyətləri ilə əlaqəli olduqları üçün ümumiyyətlə əməliyyat fəaliyyətləri kimi təsnif edilir.

İnvestisiya fəaliyyətləri

Bir avadanlıq satışı kimi müəyyən əməliyyatlar xalis mənfəət və zərərin müəyyənləşdirilməsinə daxil olan mənfəət və ya zərəre səbəb ola bilər. Bununla belə, bu cür əməliyyatlarla əlaqəli pul vəsaitləri, investisiya fəaliyyətindən yaranan pul vəsaitləri axınlarıdır.

İnvestisiya fəaliyyətindən yaranan nağd pul axınlarının ayrıca açıqlanması vacibdir, çünki bu nağd pul axınları çəkilən məsrəflərin gələcək gəlir və pul axınları yaratmaq üçün nəzərdə tutulan mənbələrə yönəldildiyini təmsil edir. Nağd pul axınlarına investisiya qoyma nümunələri aşağıdakı siyahıda verilmişdir:

- əsas vəsaitlərin, qeyri-maddi və digər uzunmüddətli aktivlərin əldə edilməsi üçün pul ödənişləri. Bunlara kapitallaşdırılmış inkişaf xərcləri və öz istehsal fondu ilə əlaqəli ödənişlər daxildir.

- qeyri-maddi aktivlərin, əsas vəsaitlərin və digər uzunmüddətli aktivlərdən satışlardan əldə olunan pul vəsaitləri;

- digər şirkətlərin kapital və ya borc alətlərinin alınması üçün birgə ödənişlər və birgə müəssisələrdə iştirak payları (bu alətlər üçün pul ekvivalenti kimi qəbul edilən və ticarət məqsədləri üçün ödənişlər xaricində);

- digər şirkətlərin kapital və ya borc alətlərinin satışından və müştərək müəssisələrdə iştirak paylarından əldə edilən pul vəsaitləri;

- digər tərəflərə verilən nağd avans ödəmələri və kreditlər (maliyyə şirkətləri tərəfindən verilən avans ödəmələri və kreditlər istisna olmaqla);

- digər tərəflərə verilmiş avansların və kreditlərin geri qaytarılmasından əldə edilən pul vəsaitləri (avans ödənişləri və maliyyə institutlarından alınan kreditlər istisna olmaqla);

- müqavilələrin ticarət məqsədləri ilə bağlandığı və ya ödənişlərin maliyyə fəaliyyəti kimi təsnif edildiyi hallar istisna olmaqla, fyuçers müqavilələri, opsiyonlar və svoplar üzrə nağd ödənişlər;

- müqavilələrin kommersiya və ticarət məqsədləri ilə bağlandığı və ya daxilolmaların maliyyələşdirmə fəaliyyətləri kimi təsnif edildiyi hallar istisna olmaqla, forvard müqavilələrindən, opsiyon və svoplardan pul daxilolmaları.

Maliyyə fəaliyyəti

Maliyyələşdirmə fəaliyyətlərindən yaranan pul vəsaitləri axınlarının ayrıca açıqlanması, bu məlumatların şirkətə kapital təmin edən şirkətlərdən gələcək pul axınlarına dair tələblərin proqnozlaşdırılması zərurəti baxımından vacibdir. Maliyyələşdirmə fəaliyyətindən yaranan bir çox pul vəsaitlərinin hərəkəti nümunələri:

- səhmlərin və ya digər kapital alətlərinin buraxılışından əldə edilən pul vəsaitləri

- şirkətin səhmlərinin alınması və ya geri alınması üçün sahiblərinə nağd ödənişlər

- təminatlı istiqrazlar, kreditlər, veksellər, təminatlı istiqrazlar, ipoteka və digər qısamüddətli və uzunmüddətli borcların verilməsindən əldə olunan pul vəsaitləri

- kredit məbləğlərinin nağd ödənişi

- maliyyə icarəsi borcunu azaltmaq üçün icarəçi tərəfindən nağd ödənişlər

Nağdsız əməliyyatlar. Pul vəsaitlərinin axını hesabatının qurulması metodikasına əsasən nağd pul və ya onun ekvivalentlərinin istifadəsini tələb

etməyən investisiya və maliyyələşdirmə əməliyyatları, pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatından çıxarılmalıdır. Bu cür əməliyyatlar maliyyə hesabatlarında bu cür investisiya və maliyyələşdirmə fəaliyyətləri haqqında bütün müvafiq məlumatları təmin edən şəkildə açıqlanmalıdır.

İnvestisiya və maliyyələşdirmə fəaliyyətinin əhəmiyyətli bir hissəsi cari pul axınlarına birbaşa təsir göstərmir, baxmayaraq ki, bu şirkətin kapitalının və aktivlərinin strukturuna təsir göstərir. Nağdsız əməliyyatların pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatından çıxarılması bu hesabatın məqsədi ilə uyğundur, çünki bu maddələr cari dövrdə pul vəsaitləri hərəkəti yaratmır. Nağdsız əməliyyatların nümunələri bunlardır:

- ya müvafiq öhdəliklərin birbaşa götürülməsi yolu ilə, ya da maliyyə icarəsi yolu ilə aktivlərin əldə edilməsi

- səhmlər buraxaraq bir şirkətin alınması

- borc öhdəliklərinin səhmlərə çevrilməsi

Nağd pul və onun ekvivalentlərinin komponentləri

Müəssisə nağd pul və onun ekvivalentlərinin tərkibini açıqlamalı və pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatında balansdakı ekvivalent maddələrlə məbləğlərin uyğunlaşdırılmasını təqdim etməlidir.

Dünyadakı nağd pul idarəçiliyi təcrübəsi və bank qaydaları müxtəlifliyini nəzərə alaraq, Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarından olan 1 nömrəli "Maliyyə Hesabatlarının Təqdimatı" MHBS-ə uyğun olmaq və təkmilləşdirilmiş hesabatlara sahib olmaq üçün, şirkət pul və pul ekvivalentlərinin tərkibini müəyyənləşdirmək üçün qəbul edilmiş metodu açıqlamalıdır.

Nağd pul və onun ekvivalentlərinin tərkibini müəyyənləşdirmə metodundakı hər hansı bir dəyişikliyin, məsələn, əvvəllər şirkətin investisiya portfelinin bir hissəsi hesab edilən maliyyə alətləri təsnifatındakı bir dəyişikliyin təsiri Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları uyğun olaraq bildirilməlidir. Nağd pul hərəkəti hesabatının hazırlanması üçün Kredit Təşkilatının Balans Hesabatı, BMHS-

ə uyğun “Mənfəət və Zərər” haqqında hesabatı və digər analitik məlumatlarından istifadə olunur.

Məlumatların fəaliyyət növünə görə əks olunması üçün 7 nömrəli maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartının əsas tələbləri Cədvəl 6-da təqdim edilmişdir.

Cədvəl 6: IFRS-də 7 nömrəli hesabatə əsasən əməliyyat fəaliyyətləri

Əməliyyat fəaliyyətləri	
Mal və xidmət satışından Kredit və dividend faizlərindən	Mallar üçün təchizatçılar üçün İşçilər üçün Vergilər üçün Faiz borc verənlər Digər xərclər üçün
İnvestisiya fəaliyyətləri	
Əsas vəsaitlərin və digər uzunmüddətli aktivlərinin satışından Digər şirkətlərin qiymətli kağızlarının satışından Digər təşkilatlara verilmiş kreditlər üzrə borcun əsas məbləğinin ödənilməsindən	Əsas vəsaitlərin alınması üçün Digər şirkətlərin qiymətli kağızlarının alınması üçün Digər təşkilatlara kredit vermək
Maliyyə fəaliyyətləri	
Öz səhmlərinin satışından Öz borc alətlərinin (istiqraz və istiqrazların) buraxılmasından	Səhmdarlar dividend şəklində Borc alətlərinin geri alınması və öz adi səhmlərinin geri alınması üçün

Mənbə: Mnif M.Y., Znazen Z.O., (2020). “Corporate governance and compliance with IFRS 7”.

Bu təsnifat fəaliyyət hesabatının tərtib edilməsini asanlaşdıracaq dırmaqla hesabatın axtarış və analiz metodikasını inkişaf etdirəcəkdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Bir işin uğurlu olması üçün hər zaman kifayət qədər nağd pul vəsaitlərinə sahib olmalıdır. Xərclərini ödəmək, bank krediti ödəmək, vergiləri ödəmək və yeni aktivlər almaq üçün nağd pula ehtiyac vardır. Nağd pul hərəkəti hesabatı, bir müəssisənin bunu etmək üçün kifayət qədər pula sahib olub olmadığını təyin edir. Nağd pul hərəkəti hesabatı bir şirkətin nağd pulunu necə xərclədiyini əks etdirir. Tez-tez digər iki əsas hesabat - mənfəət və zərər, balans hesabatı ilə birlikdə istifadə olunur.

1. Nağd pul axınları müəssisənin əməliyyat fəaliyyətinin demək olar ki, bütün aspektlərində həyata keçirilməsinə xidmət edir. Şirkətin effektiv şəkildə təşkil edilmiş pul axınları onun "maliyyə sağlamlığının" ən vacib əlamətidir, şirkətin yüksək gəlirlilik səviyyəsinə çatması üçün bir şərtidir.

2. Nağd pul axınının səmərəli idarə olunması strateji inkişaf prosesində müəssisənin maliyyə tarazlığını təmin edir. Bu inkişafın tempi, müəssisənin maliyyə sabitliyi, böyük ölçüdə müxtəlif pul nişanlarının həcmi və vaxtında bir-biri ilə necə sinxronlaşdırıldığı ilə müəyyən edilir. Bu cür sinxronizasiyanın yüksək səviyyəsi müəssisənin strateji inkişaf hədəflərinin həyata keçirilməsində əhəmiyyətli dərəcədə sürətlənməni təmin edir.

3. Nağd pul axınının rəasional formalaşması şirkətin əməliyyat prosesinin ritmini artırmağa kömək edir. Ödənişlərin həyata keçirilməsində hər hansı bir uğursuzluq xammal və material istehsal ehtiyatlarının formalaşmasına, əmək məhsuldarlığının səviyyəsinə, satış həcmələrinə və s. mənfi təsir göstərir.

4. Nağd pul axınının effektiv idarə edilməsi şirkətin borc kapitalına olan ehtiyacını azaltmağa kömək edir. Nağd pul axınlarını aktiv şəkildə idarə etməklə daxili mənbələrdən formalaşan öz maliyyə mənbələrindən daha rəasional və qənaətli istifadəni təmin etmək, bir müəssisənin inkişaf tempinin cəlb olunmuş kreditlərdən asılılığını azaltmaq mümkündür. Nağd pul axınının idarə edilməsinin bu istiqaməti,

xarici maliyyələşdirmə mənbələrinə çıxış imkanları məhdud olan, həyat dövrünün ilk mərhələlərində müəssisələr üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

5. Nağd pul axınının idarə olunması bir şirkətdə yüksək kapital dövriyyəsinin təmin olunmasında vacib amildir. Buna, pul vəsaitlərinin hərəkəti üzrə səmərəli idarəetmə prosesində əldə edilən istehsal müddətində və maliyyə dövrlərində azalma, həmçinin müəssisənin iqtisadi fəaliyyətinə xidmət edən kapitalla olan ehtiyac azalır. Nağd pul axınının səmərəli idarə olunması sayəsində kapital dövriyyəsinə sürətləndirərək şirkət zamanla əldə edilən mənfəət miqdarının artmasını təmin edir.

6. Nağd pul vəsaitlərinin effektiv idarə edilməsi şirkətin iflas riskinin azaldılmasını təmin edir. İqtisadi fəaliyyətini müvəffəqiyyətlə həyata keçirən və kifayət qədər mənfəət əldə edən müəssisələr üçün belə, iflas müddəti müxtəlif növ pul axınlarının balanssızlığı nəticəsində yarana bilər. Şirkətin nağd pul axınının idarə olunması prosesində əldə edilən vəsaitlərin qəbulu və ödənişinin sinxronizasiyası onun iflas qabiliyyətinin ortaya çıxma amilini aradan qaldırır.

7. Nağd pul hərəkəti idarəetməsinin aktiv metodları şirkətə birbaşa pul vəsaitləri hesabına yaranan əlavə marj əldə etməyə imkan verir. Söhbət, ilk növbədə, cari aktivlərin tərkibindəki müvəqqəti sərbəst nağd pul qalıqlarının, eləcə də yığılmış investisiya mənbələrinin səmərəli istifadəsindən gedir.

Azərbaycanın istehsal müəssisələrində pul vəsaitlərinin uçotu və maliyyə hesabatlarında əks olunması prosedurlarını analiz edərkən ümumilikdə aşağıdakı təkmilləşdirmə metodlarını irəli sürə bilərik:

1. İstehsal müəssisənin uçot siyasəti kreditlər üzrə əlavə xərclərin tərkibini və silinməsini, öhdəliklər üzrə gəlirlərin hesablanıb və bölüşdürülməsi üsulları ilə, həmçinin borc vəsaitlərinin müvəqqəti yerləşdirilməsindən yaranan gəlirlərin uçotu qaydasında təsvirindən istifadə olunur.

2. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübələrinə əsasən maliyyə hesabatlarında plastik kartlardan istifadə edilərkən vəsaitlərin mövcudluğu və hərəkətləri barədə

məlumatları ümumiləşdirilməsi üçün 224 nömrəli hesabında aşağıdakı subhesabların açılması tövsiyə olunur:

224-1 nömrəli hesab "Bank kartı şirkəti kartları";

224-2 nömrəli hesab "Kredit korporativ kartları".

3. Təchizatçılar tərəfindən hesab-fakturaya daxil olan əlavə dəyər vergisi 521 nömrəli hesab- "Vergi öhdəlikləri" hesabında ayrılıqda uçota alınmalıdır. ƏDV hesab-fakturada da ayrılıqda qeyd olunmayıbsa, ondan təchizatçı müəssisə özü müstəqil olaraq sətir açmaq hüququ yoxdur. Təəssüf ki, istehsal müəssisələrində bir çox hallarda uçotun bu tələbinə yetərinə əməl olunmur.

Nağd pul hərəkəti idarəetməsinin aktiv metodları şirkətə birbaşa pul vəsaitləri hesabına yaranan əlavə marj əldə etməyə imkan verir. Söhbət, ilk növbədə, cari aktivlərin tərkibindəki müvəqqəti sərbəst nağd pul qalıqlarının, eləcə də yığılmış investisiya mənbələrinin səmərəli istifadəsindən gedir.

Azərbaycan mühasibatlığında pul vəsaitlərinin tətbiqinin beynəlxalq maliyyə hesabat standartlarına əsasən maksimum dərəcədə istifadəsini proqnozlaşdırmaq asan deyil. Düşünürəm ki, bu yolda cəhd göstərmək lazımdır və Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartının ölkəmizdə tətbiqi mövcud mühasibat sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi və bir çox islahatların aparılması üçün səbəb olacaqdır.

Ümumiyyətlə, bir müəssisə aktivləri xarici öhdəlikdən çox olduğu halda ödəmə qabiliyyətli sayılır. Yəni, bir müəssisənin öz kapitalı varsa, ödəmə qabiliyyətinə formal olaraq sahib olur. Müəssisənin həqiqi ödəmə qabiliyyətini qiymətləndirilməsi üçün, əvvəlcə pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə ətraflı bir analiz aparmaq və ikincisi maliyyə ödəmə nisbətini hesablamaq və qiymətləndirmək lazımdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının “Mühasibat uçotu haqqında” Qanunu. Bakı, 1 iyun 2018-ci il.
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı, 2000-ci il.
3. Azərbaycan Respublikasının “Büdcə sistemi haqqında” Qanunu. 2 iyul 2002-ci il.
4. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı, 2019-cu il. -276 səh.
5. Bağırov D.A., Həsənli M.X., (2011). “Maliyyə” dərslisi. Bakı: “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı. -344 səh.
6. Hacızadə H.N., “Maliyyə Bazarlarının Qloballaşması Prosesinə Beynəlxalq Tranzaksiyaların Təsiri”. The Caucasus. Economic and Social Analysis Journal of Southern Caucasus, 2019, № 6(33), səh.48-51.
7. Həsənli Q. H., “Müəssisənin Maliyyə Resursları Və Onlardan İstifadə”. Turan-Sam jurnalı, 2009, №1(4), səh.86-90.
8. İsmayılov N.M., (2017). “Maliyyə hesabatının tərkibi.Maliyyə hesabatı sistemlərinin təsnifatı problemləri”, Bakı, səh.16-21.
9. Rüstemoğlu R.İ. (2019). “Kasa Hesabı Nedir, Nasıl Tutulur?”.
10. Səbzəliyev S.M.(2003). “Maliyyə hesabatı: formalaşması və təkmilləşdirilməsi problemləri”. Bakı: “Elm”, 2003, - 240 səh.

Türk dilində

1. Rüstemoğlu R.İ., (2019). “Kasa Hesabı Nedir, Nasıl Tutulur?”.
2. Türel T.A., Selvi S.Y., (2008). “Riskten Korunma Muhasebesi ve Finansal Tablolarda Raporlanması”. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İngilis dilində

1. Aggelopoulos A.E. “Understanding bank valuation: an application of the equity cash flow and the residual income approach in bank financial accounting statements”. Open Journal of Accounting. 2016, Vol.6, p.2-10.
2. Berry B.A., Jarvis A.R. (2006). “Accounting in a Business Context”, Cengage Learning EMEA, Andover, p.2-15.
3. Bojnec B.S., “Payments, Insolvency and Finance during Economic Transformation: Slovenia on the Way to European Union Accession”. Europe-Asia Studies, 2002, Vol. 54, №2, p. 277-297
4. Bradbury B.M., “Direct or indirect cash flow statements?”. Australian Accounting Review, 2011, Vol.21, №2, p.124-130.
5. Burkart B.M, Tore T.E., “In-Kind Finance: A Theory of Trade Credit”. The American Economic Review. 2004, Vol. 94, №3, p.569-590.
6. Disatnik D.D., Duchin D.R., Schmidt S. B., “Cash flow hedging and liquidity choices”. Review of Finance, 2014, Vol.18, № 2, p.715-748.
7. Fawzi, N.S., Kamaluddin K.A., Sanusi Z.M., (2015). “Monitoring distressed companies through cash flow analysis”. Procedia Economics and Finance, p.136-144.
8. Hughes H.M., Hoy H.S., Andrew A.B., “Cash flows: The gap between reported and estimated operating cash flow elements”. Australasian Accounting, Business and Finance Journal, 2010, Vol.4, №1, p.96-114.
9. Lewellen L.J., Lewellen L.K., “Investment and cash flow: New evidence”. Journal of Financial and Quantitative Analysis, 2016, p.1135-1164.
10. Mnif M.Y., Znazen Z.O., “Corporate governance and compliance with IFRS 7”. Managerial Auditing Journal, 2020, Vol.35, №3, p.448-474.
11. Palepu K.G., Healy P.M., Peek P.E., (2013). “Business analysis and valuation: IFRS edition”. Cengage learning, 672 p.

12. Seyidov S.M., “The Analysis of the Current Situation of Use of Financial Resources at Medium-Sized and Small Enterprises”. Baku, Ipek Yolu jurnalı, 2017, Vol. 2, p.150-156.

Rus dilində

1. Агаркова Л.В., Подколзина И.М., (2015). “Пути улучшения финансовых результатов предприятия”. Экономика. Бизнес. Банки, №2(11), стр. 2-6.
2. Башкатов В.В., Туницкая С.А., (2014). “Порядок учета кассовых операций и денежных документов”. Социальные науки, стр.13-17.
3. Блажевич О.Г., (2015). “Управление денежными потоками в организации”. Научный вестник: финансы, банки, инвестиции, стр.30.
4. Бланк И.А. Управление денежными потоками / И.А. Бланк. – М.: Ника-центр, 2011. – 79 стр.
5. Варакина В.В., (2016). “Учет кассовых и банковских операций”. In Конкурентоспособность территорий, стр. 166-170.
6. Волошин Д.А., (2007). “Проблемы организации систем управленческого учета на производственных предприятиях.” Экономический анализ: теория и практика, стр.23.
7. Жаринов В.В., (2018). “Учет операций с денежными средствами и контроль правильности ведения кассовых операций”, стр.38.
8. Камысовская С.В., Захарова Т.В., Попова Н.Н., (2011). “Бухгалтерский учет и аудит в коммерческом банке”. Москва, - 419 стр.
9. Ковалев В.В Анализ баланса, или как понимать баланс. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2014, – 784 стр.
10. Ковалев В.В. Финансы / В.В. Ковалев. – М: Проспект, 2013. – 928 стр.

11. Лопастейская Л.Г., Горбунова А.А., (2019). “Учет кассовых операций. In Проблемы И Тенденции Научных Исследований В Системе Образования”, стр.144-146.
12. Халяпин А.А., “Оптимизация структуры бухгалтерского баланса как фактор повышения финансовой устойчивости организации”. Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета, 2016, стр. 87-120.
13. Черных И.Н., (2011). “Совершенствование ведения управленческого учета в организации на основе использования принципов МСФО”. стр. 13-37
14. Шербуляева Е.А., Цыганова Ю.О., (2017). “Управление дебиторской задолженностью и денежными средствами”. In Экономика предприятия: проблемы теории и практики, стр. 230-239.

Internet resursları

1. www.cabmin.gov.az - Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti
2. www.cbar.az - Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı
3. www.ifrs.org - International Financial Reporting Standards
4. www.maliyye.gov.az - Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Kassa hesabl üzrə debet və kreditdə pul vəsaitlərinin əksi.....	37
Cədvəl 2: Kassa əməliyyatlarda pul vəsaitlərinin uçotu	39
Cədvəl 3: Bank əməliyyatlarında pul vəsaitlərinin uçotu	53
Cədvəl 4: Təşkilatın balansının ilkin məlumatları, min manat ilə	60
Cədvəl 5: Dolayı metodla nağd pul axınının qurulması, min manat.....	61
Cədvəl 6: IFRS-də 7 nömrəli hesabatə əsasən əməliyyat fəalliyətləri.....	75

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın tərkib elementləri	24
Qrafik 2: Maliyyə hesabatı üç əsas forması arasındakı qarşılıqlı əlaqə	29